

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІНАНСІВ ТА ОБЛІКУ
Кафедра фінансів ім. С. І. Юрія**

ЩЕРБИНА МИХАЙЛО ДМИТРОВИЧ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Магістр»

Особливості організації та напрями оптимізації бюджетного процесу в Україні / Peculiarities of the organization and directions of optimization of the budget process in Ukraine

Освітньо-наукова програма «Публічні фінанси»

Виконав:

студент групи ФПФм-22

Щербина М.Д.

Науковий керівник:

Савчук С. В.

к.е.н., доцент,

доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія

Тернопіль – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ	6
1.1. Концептуальні засади бюджетного процесу	6
1.2. Принципи та функції бюджетного процесу	11
Висновки до розділу 1.....	17
РОЗДІЛ 2. ДІЮЧА ПРАКТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ	19
2.1. Бюджетна декларація та проєкт державного бюджету	19
2.2. Особливості розгляду та затвердження Державного бюджету України	25
2.3. Моніторинг стану та складання звітності про виконання Державного бюджету України	30
Висновки до розділу 2.....	43
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	45
3.1. Зарубіжний досвід організації бюджетного процесу та можливості його застосування у вітчизняній практиці.....	45
3.2. Перспективні напрями партиципаторного бюджетування.....	56
Висновки до розділу 3.....	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70

ВСТУП

Актуальність дослідження. Збройна агресія російської федерації завдала шкоди всім елементам соціальної сфери України, в тому числі і економіці. Незважаючи на це, наша держава намагається і надалі будувати оптимальну бюджетну політику, що є важливою складовою економічної, з урахуванням позитивного досвіду інших країн світу, враховуючи особливості воєнного стану в країні. Адже ефективність бюджетної політики в будь-якій країні залежить від особливостей її бюджетного процесу.

Рівень розвитку країни залежить від впорядкованості її законодавства, зокрема бюджетного, що регламентує бюджетний процес та реалізацію його стадій. Доцільно вказати на те, що не втрачають актуальності питання ефективної мобілізації, розподілу та використання коштів Державного бюджету України, як основного централізованого фонду, що є одним з інструментів реалізації державної політики за сферами суспільного життя, а тому потребує змістовного дослідження і вдосконалення.

Відсутність комплексного дослідження питань бюджетного процесу України зумовлює актуальність обраної теми та її важливе наукове та практичне значення.

На формування наукової позиції автора вплинули фундаментальні праці таких учених, як Є. О. Алісов, Ю. І. Аністратенко, Д. А. Бекерська, В. В. Бесчеревних, В. Т. Білоус, О. В. Болтінова, О. О. Бригінець, О. Д. Василик, В. П. Горин, В. Г. Дем'янишин, А. В. Дем'янюк, О. П. Кириленко, В. П. Кудряшов, М. П. Кучерявенко, Т. А. Латковська, П. П. Латковський, О. А. Лукашев, Т. О. Мацелик, Б. С. Малиняк, С. О. Ніщима, Ц. Г. Огонь, Ю. В. Оніщик, М. І. Піскотін, О. В. Покатаєва, Д. В. Полотенко, Н. Ю. Пришва, І. В. Розпутенко, Л. А. Савченко, Н. В. Сидорова, К. О. Токарева, Н. І. Хімічева, С. Д. Ципкін, А. М. Чвалюк, Н. Я. Якимчук, І. Є. Януль та інші.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу вітчизняного і зарубіжного законодавства вдосконалити теоретичні основи та практику забезпечення організації бюджетного процесу в Україні.

Для досягнення цієї мети поставлені такі *завдання*:

- дослідити концептуальні засади бюджетного процесу;
- виокремити принципи та функції бюджетного процесу;
- дослідити порядок складання бюджетної декларації та проєкту державного бюджету;
- вивчити особливості розгляду та затвердження Державного бюджету України;
- здійснити моніторинг стану та складання звітності про виконання Державного бюджету України;
- розглянути зарубіжний досвід організації бюджетного процесу та можливості його застосування у вітчизняній практиці;
- запропонувати напрями оптимізації бюджетного процесу із застосуванням партиципаторного бюджетування.

Об'єктом дослідження є бюджетний процес.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти забезпечення організації бюджетного процесу в Україні.

Методи дослідження. Використання загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання забезпечило проведення аналізу та оцінки стану бюджетного процесу в Україні. За допомогою статистичних та аналітичних методів здійснено обробку даних стосовно виконання Державного бюджету України. Використано метод системного підходу для аналізу залучення суспільства у бюджетний процес; емпіричні методи – для порівняння вітчизняної практики організації бюджетного процесу з зарубіжною.

Інформаційною базою дослідження стали: нормативно-правові документи, зокрема, Бюджетний кодекс України, закони України, укази Президента України, постанови Верховної Ради України, розпорядження Кабінету Міністрів України, рішення органів місцевого самоврядування, інші нормативні документи; теоретичні праці вітчизняних та зарубіжних вчених, статистичні дані та Інтернет-джерела.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані результати дослідження рекомендовано застосувати у практичній діяльності органів

місцевого самоврядування при організації взаємодії з представниками громадськості та оприлюднення відкритих даних, а також Уряду при розробці плану заходів із впровадження Ініціативи прозорості бюджетного процесу.

Наукову новизну полягає у розробці напрямів оптимізації бюджетного процесу та покращення взаємодії його учасників, а саме: налагодження зворотного зв'язку від громадян; покращення обміну документами та звітами; відновлення проведення відкритих засідань, сесії запитань і відповідей; виховання культури прозорості; своєчасні та регулярні оновлення інформації; розширення переліку відкритих даних. Запропоновані заходи сприятимуть залученню громадян у вирішення питань, що стосуються розпорядження бюджетними коштами.

Апробація результатів дослідження. Окремі теоретичні та практичні результати кваліфікаційної роботи опубліковані у збірниках тез доповідей:

1. Щербина М. Теоретичне обґрунтування сутності бюджетного процесу. *Фінансове забезпечення сталого розвитку: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету*. Вип. 3. Т. 2. Тернопіль: ЗУНУ, 2023.
2. Щербина М. Зарубіжний досвід організації бюджетного процесу. *Актуальні питання фінансової науки та практики: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету*. Вип. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2024.
3. Щербина М. Перспективні напрями партиципаторного бюджетування. *Актуальні питання фінансової науки та практики: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету*. Вип. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2024.

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Основний текст викладений на 69 сторінках і містить 2 таблиці, 4 рисунки, список використаних джерел із 71 найменування, на 5 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ

1.1. Концептуальні засади бюджетного процесу

Кожна країна потребує грошових ресурсів для виконання своїх завдань і функцій, включаючи їх правильне, обґрунтоване та планомірне накопичення, розподіл і використання. Бюджет країни відіграє важливу роль у фінансовій системі держави і є основним інструментом регулювання економічного відтворення.

При складанні бюджетного проєкту вивчаються основні напрями мобілізації, розподілу і використання публічних фінансових коштів, з урахуванням першочергових завдань. Держава через свої владні органи використовує бюджет для формування і справедливого та ефективного розподілу грошових коштів, впливаючи на розвиток суспільного виробництва і створюючи стимули для їх раціонального використання.

Державний бюджет – це невід’ємний атрибут кожної країни, основний фінансовий план держави [53]. В умовах сьогодення особливої актуальності набуває проблема побудови ефективної та прозорої бюджетної системи, зокрема державного бюджету, враховуючи його значення для розвитку держави.

Бюджетний процес - це система регламентованих державою дій щодо формування, розгляду, затвердження та реалізації бюджету, а також підготовки та затвердження звітів про його виконання.

Державні органи здійснюють бюджетний процес відповідно до норм бюджетного права, що передбачає складання, розгляд, затвердження та виконання бюджету, а також складання та затвердження звітів про його виконання.

Згідно з п. 11 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України [38, с. 4] «бюджетний процес – регламентована нормами права діяльність, пов’язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за

їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України» [55]. Таким чином, норми бюджетного процесу реалізують матеріальні норми бюджетного права, що нерозривно пов'язані з діяльністю певного кола суб'єктів (учасників бюджетних правовідносин), а їхня реалізація може відбуватися тільки через певний процесуальний порядок. Отже, погоджуємося з думкою О. П. Орлюк про те, що «бюджетний процес – це сукупність дій уповноважених на основі норм бюджетного права органів державної влади та місцевого самоврядування зі складання, розгляду, затвердження й виконання бюджету, а також зі складання, розгляду і затвердження звіту про його виконання» [43, с. 282].

Ще однією проблемою фінансової теорії є відсутність єдиного трактування кількості стадій бюджетного процесу. Аналіз позицій різних учених щодо цієї проблеми дозволяє виділити декілька підходів. І якщо одні науковці бюджетний процес поділяють на стадії бюджетного процесу, зокрема складання, розгляду, затвердження бюджету; виконання і завершення бюджету; складання і затвердження звіту про виконання бюджету, то інші його обмежують лише складанням бюджету, тобто його формуванням і затвердженням [8].

Стадії бюджетного процесу – сукупність пов'язаних між собою заходів, які мають початок і закінчення та мають на меті досягнення конкретних цілей [12].

М. І. Піскотін виділяв тільки три стадії бюджетного процесу – складання, затвердження проєкту та виконання бюджету, зазначаючи, що стадією є самостійний, відокремлений та закінчений етап діяльності державних органів, за результатом якого бюджет переходить з одного якісного стану в інший [44, с. 153]. Тобто М. І. Піскотін не виділяє в бюджетному процесі стадії розгляду і затвердження бюджету, але саме затвердження надає йому ознак офіційного акта [44, с. 169]. Через виконання він втілюється у життя, а розгляд є елементом або стадією складання, або затвердження. У цьому випадку можна погодитися з думкою Н. В. Сидорової, яка вважає, що «розглядати бюджет необхідно тільки після закінчення робіт щодо складання проєкту бюджету,

оскільки на цій стадії вже складений проєкт повинен аналізуватися спеціальними комісіями, Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою України і подається від імені органів виконавчої влади для затвердження» [54, с. 178].

«Стадія розгляду завершується схваленням правового акта – акта про схвалення висновків і пропозицій, яким оформляють повноваження державних органів. Остаточним результатом стадії розгляду є опрацьований, з внесеними поправками проєкт бюджету, що позитивно сприяє підвищенню відповідальності учасників бюджетного процесу за проєкт бюджету, що передається на затвердження» [45].

Всі етапи бюджетного процесу тісно пов'язані між собою, як за змістом, так і за діями, які здійснюються на кожному з них. Їхньою метою, згідно з нормами бюджетного права, є забезпечення ефективного планування бюджету та дотримання бюджетної дисципліни. Проте на практиці цього не спостерігається. Варто розглянути можливість внесення змін до статті 19 Бюджетного кодексу України, а саме: виокремити процедуру прийняття рішення щодо бюджету в окрему стадію бюджетного процесу; чітко визначити обов'язки та відповідальність всіх учасників бюджетного процесу [35, с. 109–111].

Поряд з цим, вчені, серед яких Л. К. Воронова, О. М. Горбунова, Є. Н. І. Хімичова [65, с. 554], виділяють п'ять стадій бюджетного процесу: складання, розгляд, затвердження, виконання бюджету, а також складання і затвердження звіту про його виконання. Враховуючи останні зміни до Бюджетного кодексу України [11], передбачена аналогічна кількість стадій. Проте, законодавець розподілив їх за п'ятьма пунктами, не роз'єднуючи стадію розгляду і затвердження (прийняття) бюджету, доповнивши вже існуючий перелік стадією складання та розгляду Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) й прийняття рішення щодо них. Підтримуємо позицію законодавчого органу, оскільки затвердження державного бюджету є результатом його розгляду.

«Проект бюджету повинен ґрунтуватися на об'єктивній статистичній

економічній інформації, що відображає реалії господарського життя держави чи відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Крім того, на цій стадії визначаються соціально-економічні пріоритети держави на перспективу» [64, с. 56].

Враховуючи викладене вище, вважаємо, що стадія бюджетного процесу – це сукупність визначених, законодавчо обґрунтованих дій учасників бюджетного процесу, під час яких бюджет переходить з одного якісного стану в інший.

Законодавчо встановлені терміни етапів бюджетного процесу є незмінними та не підлягають коригуванню учасниками [39, с. 35].

Бюджетний процес в Україні має чітко виражений циклічний характер, що повторюється щороку. Отже, бюджетний цикл в Україні включає періоди:

- формування бюджету;
- затвердження бюджету;
- виконання бюджету;
- минулорічні асигнування за капітальними вкладеннями;
- звітності.

Отже, бюджетний процес складається з певних стадій, які реалізують повноваження державних органів, у результаті чого їх діяльність набуває нових якостей. Відповідно до п. 1 ст. 19 Бюджетного кодексу України стадіями бюджетного процесу є:

- «складання та розгляду Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них;
- складання проєктів бюджетів;
- розгляд проєкту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету та прийняття рішення щодо нього» [11].

Зазначені стадії характерні всім бюджетам бюджетної системи України:

державному бюджету і місцевим бюджетам. Учасники бюджетного процесу щороку переглядають розміри доходів та видатків бюджету, оскільки формування бюджетів забезпечує національний дохід, який змінюється.

«Усі стадії бюджетного процесу ретельно регламентовані процесуальними нормами бюджетного права, що забезпечує чітке планування та додержання бюджетної дисципліни. При цьому зазначені стадії слідують чітко послідовно, одна за одною та їх порядок не може бути змінений ні в якому разі» [8, с. 634].

Бюджетний процес можна розглядати як систему, що складається з взаємодіючих структурних та інфраструктурних інституційних одиниць, зокрема учасників бюджетного процесу. Ця система функціонує завдяки чітко визначеним законодавством бюджетним процедурам [7].

У контексті цього питання заслуговує на увагу позиція Є. Бушмена, який вважає, що «регламентація бюджетних процедур являє собою процес визначення «правил гри», порядку взаємодії різних інститутів у межах бюджетного процесу. Регламентація бюджетних процедур – пріоритетний фактор підвищення результативності бюджетної сфери, що відображає визначення порядку взаємодії інститутів у бюджетній сфері, розподілу владних повноважень і відповідальності» [9, с. 43].

Бюджетний процес за своєю процедурою складається з чітко визначених етапів, які послідовно й логічно пов'язані між собою. Кожен з цих етапів, згідно з нормами бюджетного права, є самостійною підсистемою з чітко окресленими повноваженнями для учасників процесу [1].

Чітке визначення та дотримання процедури бюджетного процесу є ключовим фактором, що запобігає заморожуванню коштів на рахунках Державної казначейської служби України та невикористання бюджетних коштів головними одержувачами.

1.2. Принципи та функції бюджетного процесу

Сучасні реформи в Україні супроводжуються глибокими змінами у власності, а також зростанням ролі фінансів у мобілізації, розподілі та використанні централізованих та децентралізованих коштів [62, с. 86].

Важливою складовою цих реформ у сфері управління державними фінансами є новий підхід органів влади та місцевого самоврядування до бюджетних процесів. Бюджетний процес ґрунтується на основних правових засадах, принципах, які гарантують чітке та неупереджене планування, цільове та ефективне використання коштів, здійснення постійного контролю за виконанням бюджетів, дотримання фінансової, а зокрема бюджетної дисципліни та деталізують риси бюджету. Такими основоположними ідеями є принципи, які характерні бюджетній системі України взагалі, так і властиві безпосередньо бюджетному процесу [8, с. 634].

Вважаємо за доцільне не ототожнювати принципи бюджетного процесу з принципами бюджетної системи, а виокремити їх та закріпити у Бюджетному кодексі України.

Дійсно, бюджетний процес в Україні ґрунтується на загальних принципах бюджетної системи, визначених у ст. 7 Бюджетного кодексу України. До них належать: єдність бюджетної системи, збалансованість, самостійність, повнота, обґрунтованість, ефективність, субсидіарність, цільове використання бюджетних коштів, справедливість і неупередженість, публічність та прозорість, а також відповідальність учасників бюджетного процесу [11]. Деякі з них у бюджетному процесі мають своє значення, проте бюджетному процесу, характерні й власні принципи.

Згідно з принципами публічності та прозорості, у ЗМІ публікуються не лише затверджені бюджети та звіти про їх виконання, а й будь-яка інформація про хід виконання бюджетів. Крім того, має бути забезпечений вільний доступ до інформації про рішення законодавчих та місцевих органів влади щодо

бюджетної політики. Важливість дотримання принципу публічності та прозорості у бюджетній сфері підкреслюється тим, що Державний бюджет затверджується як закон, а місцевий бюджет - як рішення органу місцевого самоврядування. Оприлюднення інформації про бюджетний процес та бюджетну політику дає змогу громадськості контролювати використання бюджетних коштів та впливати на прийняття рішень щодо їх розподілу [41, ст. 88].

Принципи бюджетного процесу - це фундаментальні правила, визначені в нормах бюджетного права, які визначають діяльність уповноважених органів влади щодо усіх етапів бюджетного процесу, починаючи від складання та розгляду Бюджетної декларації до виконання бюджетів та контролю за їх виконанням. Щодо бюджетного законодавства нашої держави, то в ньому закріплені далеко не всі принципи, що стосуються бюджетно-правових відносин. Лише принципи бюджетної системи знайшли своє відображення у Бюджетному кодексі України [40, с. 78].

Крім принципів побудови бюджетної системи, закріплених ст. 7 Бюджетного кодексу України, Т. В. Бугай [8, с. 635] вважає, що бюджетному процесу властиві також принципи: розподілу бюджетних повноважень, спеціалізації бюджетних показників, щорічності бюджету, гласності, наочності, достовірності та послідовності.

Суть принципу циклічності бюджетного процесу полягає у встановленні чіткої послідовності та часових рамок для кожного етапу бюджетного процесу, починаючи від його планування та затвердження до виконання та контролю за виконанням бюджету. Як відомо, усі стадії бюджетного процесу повторюються систематично. У цьому втілюється принцип циклічності бюджету, який складається і затверджується на рік, що має назву бюджетного року, або бюджетного періоду. В Україні він дорівнює календарному року: з 1 січня до 31 грудня. Аналогічний бюджетний період характерний для Франції, Бельгії, Швейцарії, але необхідно зазначити, що є країни у яких він не співпадає з початком року. У Великобританії, Канаді, Японії він розпочинається з 1 квітня, в Італії – з 1 липня, а в США – з 1 жовтня.

Принцип циклічності бюджетного процесу також полягає у повторенні стадій бюджетного процесу, а також продовженні здійснювати виплати та фінансування у разі неприйняття закону (рішення) про бюджет на наступний період за визначених законом підстав у разі: «введення воєнного стану; оголошення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях; оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації, необхідність усунення природних чи техногенних катастроф» [11].

Принцип публічності та прозорості бюджетної системи України, що закріплений Бюджетним кодексом України [11], передбачає інформування громадськості з питань бюджету як загальнодержавного, так і місцевого рівнів на кожній стадії бюджетного процесу, а також контролю за їхнім виконанням. Важливим щодо реалізації умов та порядку інформування про використання публічних коштів є прийняття Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» [47], згідно з яким на єдиному веб-порталі міститься інформація про використання публічних коштів, визначено терміни та зміст інформації, яка повинна оприлюднюватися, а також відповідальність за порушення вимог вищезазначеного закону. Таким чином, з метою реалізації Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (далі – Стратегія) [49] розроблено інтегровану інформаційно-аналітичну систему «Прозорий бюджет» з метою забезпечення прозорості використання публічних коштів та оприлюднення інформації для суспільства.

У рамках проєкту «Є-data» урядом затверджено Концепцію створення системи «Прозорий бюджет», яка має на меті автоматизувати бюджетні процеси, аналізувати динаміку та контролювати виконання бюджетів на всіх рівнях.

«Прозорий бюджет» дасть громадянам доступ до інформації про публічні кошти на всіх етапах їх планування та використання, сприяючи більшій прозорості та підзвітності влади.

Впровадження цієї системи очікується, що підвищить інвестиційну привабливість України за рахунок більш відкритої бюджетної політики та зменшить ризики корупції.

Тестове використання «Прозорого бюджету» для громадськості розпочалося в серпні 2016 року, а його інтеграція до порталу «Є-data» має бути завершена до 2018 року [52].

Важливою складовою Стратегії є визначення засобів її реалізації. Відповідно до положень цього документа основною умовою впровадження Стратегії є суспільний договір між владою, бізнесом та суспільством, де кожна зі сторін наділена своїми повноваженнями [63, с. 45–46].

Одне з основних завдань системи «Прозорий бюджет» – автоматизувати бюджетний процес та ліквідувати корупційну складову в ньому. Інформаційно-аналітична система «Прозорий бюджет» повинна забезпечити прозорість кожної стадії бюджетного процесу та її процедур на державному та місцевому рівнях, а також забезпечити громадянам всебічний контроль за використанням публічних коштів розпорядниками та одержувачами, зокрема державними підприємствами, Пенсійним фондом [27].

Залучення громадськості до бюджетного процесу сприяє кращому розумінню громадянами бюджетної політики, а також дає їм можливість впливати на розподіл бюджетних коштів. Відкритий і прозорий бюджетний процес є запорукою підзвітності влади та підвищення довіри до неї з боку громадян. Важливо створити умови для активної участі громадськості в бюджетному процесі, що включатиме доступ до інформації про бюджет, можливість висловлювати свої думки та пропозиції, а також брати участь у прийнятті бюджетних рішень. Основними методами залучення громадськості до бюджетного процесу визначають такі [25, с. 309]:

- методи, які мають на меті залучення громадян до процесу прийняття рішень шляхом проведення круглих столів, слухань, опитувань громадської думки, діяльність дорадчих комітетів, рад, комісій, громадських асоціацій тощо;
- методи, що спрямовані на інформування та навчання громадян,

зокрема інформаційні послуги, функціонування Центру громадських зв'язків, навчальні програми, проведення днів відкритих дверей, звітування перед громадою тощо.

Вибір конкретних методів з метою спонукання громадськості до участі у бюджетному процесі визначається метою, яку необхідно досягнути. Громадяни можуть окремо або групами залучатися до розробки та прийняття рішень на стадіях бюджетного процесу з метою підвищення ефективності та прозорості управління бюджетом.

Ефективний бюджетний процес має забезпечувати оптимальне співвідношення між доходами та видатками, а також збалансований розподіл бюджетних коштів на різних рівнях бюджетної системи. З огляду на це, пропонується додати до принципів бюджетного регулювання принцип, який би гарантував досягнення такого балансу.

Як відомо, однією з найскладніших проблем бюджетного процесу є систематичне порушення бюджетної дисципліни, зокрема на стадії прийняття і виконання. Вдалий крок з метою підвищення прозорості, відкритості та публічності бюджетного процесу було реалізовано через прийняття Закону України «Про відкритість використання публічних коштів».

Прозорість у використанні публічних коштів є основою для створення відкритої бюджетної системи, що підзвітує перед країнами-донорами, міжнародними організаціями та громадянським суспільством. Відкритий бюджетний процес дає можливість громадськості впливати на прийняття бюджетних рішень, адже завдяки доступності інформації про витрати громадяни можуть оцінювати їх відповідність потребам економіки та різних соціальних груп.

Крім того, реалізуючи основи правової держави та демократії, конституційне визначення принципу народовладдя у ст. 5 Конституції нашої держави закріплює особливе місце народу України у законодавчому процесі, зокрема це стосується розгляду проєкту бюджету та контролю за виконанням прийнятого закону [37]. Враховуючи це особливість принципу гласності та прозорості у бюджетному процесі реалізується шляхом вчасного опублікування

у засобах масової інформації проєкту бюджету та затвердженого Державного бюджету України (місцевого бюджету), а також інформації, що стосується бюджетної звітності та є результатом виконання бюджету.

Під час складання проєкту бюджету провідним принципом є принцип застосування балансового методу, спрямований на з'ясування правильного та ефективного взаємозв'язку показників доходів та видатків бюджетів всіх рівнів [43, с. 176].

У контексті ринкових перетворень доцільним є дотримання та забезпечення виконання ще одного принципу бюджетного процесу, а саме результативності складання та виконання бюджету. Бюджет, основою якого є виконавчі інтереси (виконавчий бюджет) враховуючи доцільність та результативність, надає інформацію щодо необхідного фінансування та кількості фінансових ресурсів. Це сучасна форма, яка відповідає вимогам сьогодення та бере за основу ефективність, доцільність, продуктивність та результативність здійснених видатків, забезпечуючи постійний контроль, планування й управління, але водночас потребує застосування стандартів та критеріїв. Для реалізації цього принципу необхідно розробити, уніфіковані, чіткі та зрозумілі критерії, а також вивчити позитивний досвід зарубіжних країн.

З більшої конкретизації і деталізації принципів бюджетного процесу на стадії виконання та враховуючи складові бюджету необхідно також виділити такі принципи, як: виконання бюджету за доходами, виконання бюджету за видатками, виконання на основі бюджетного розпису, а також принцип обов'язковості схвалення звітності про виконання бюджету.

Однією з найважливіших функцій управління є контроль [59], тому пропонуємо окремо розглянути принцип організації фінансового контролю на всіх стадіях бюджетного процесу та дотримання бюджетної дисципліни усіма учасниками бюджетної діяльності. Забезпечення фінансового контролю у бюджетному процесі є умовою дотримання учасниками бюджетного процесу вимог законодавства на кожній стадії, зокрема: складання та розгляду Бюджетної декларації і прийняття рішення щодо неї, складання проєкту

бюджету, його розгляд та прийняття закону про Державний бюджет України, виконання бюджету, включаючи внесення змін, складання, розгляд і затвердження звіту про виконання. Реалізується цей принцип через проведення перевірок та аудиту, розгляд звітів, закріплення уніфікованих вимог і правил бухгалтерського обліку та оцінювання ефективності використання бюджетних коштів.

Отже, принципи бюджетного процесу реалізуються через бюджетну політику держави, ефективність якої безпосередньо залежить від характеру її економічних проблем на конкретному етапі розвитку, які вона намагається вирішити. Результативність фінансової, а зокрема бюджетної політики держави означає й цільовий та ефективний розподіл фінансових коштів з метою забезпечення якісного виконання завдань і функцій держави чи органів місцевого самоврядування. А тому, з метою розвитку та підвищення конкурентноспроможності Україні необхідно переглянути, проаналізувати та реформувати бюджетну політику, зокрема бюджетний процес, основою якого є ефективність складання, затвердження та виконання бюджету.

Враховуючи викладене пропонуємо доповнити статтю 19 Бюджетного кодексу України пунктом 4 та викласти його у редакції: «Бюджетний процес ґрунтується на таких принципах: прозорості, науковості, циклічності, законності, розмежування компетенції представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування під час застосування балансового методу, достовірності фінансових показників, порівнянності, бюджетного регулювання, аналітичної діяльності, організації фінансового контролю на всіх стадіях бюджетного процесу та дотримання бюджетної дисципліни усіма учасниками бюджетної діяльності».

Висновки до розділу 1

1. В процес і дослідження визначено, що стадія бюджетного процесу – це сукупність визначених, законодавчо обґрунтованих дій учасників

бюджетного процесу під час яких бюджет переходить з одного якісного стану в інший.

2. Зазначено, що сутність бюджетного процесу складна та багатогранна. Широке розуміння цього процесу полягає в тому, що вся діяльність, яка базується на владних повноваженнях певних органів, має бути підпорядкована чітким процедурним формам, які забезпечують законність, доцільність та обґрунтованість цієї діяльності. Тому, чіткий порядок, ретельно продуманий і розроблений повинен супроводжувати кожну стадію бюджетного процесу.

3. Обґрунтовано, що принципи бюджетного процесу – це законодавчо закріплені нормами бюджетного права керівні засади, на яких ґрунтується діяльність уповноважених органів державної влади й місцевого самоврядування щодо складання, розгляду Бюджетної декларації та ухвалення рішення щодо неї, складання, розгляду, затвердження бюджетів, їхнього виконання, здійснення контролю за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів усіх рівнів.

РОЗДІЛ 2

ДІЮЧА ПРАКТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

2.1. Бюджетна декларація та проєкт державного бюджету

«Бюджетний процес – «це регламентована нормами права діяльність, пов’язана зі складанням, розглядом, затвердженню бюджетів, їх виконанням і контролем за виконанням, заслуховуванням звітів про виконання бюджетів, що входять до бюджетної системи України» [11].

Згідно із змінами до Бюджетного кодексу України першою стадією бюджетного процесу є складання Бюджетної декларації та прийняття рішення щодо неї, другою – складання проєкту бюджету, мета якої полягає у підготовці обґрунтованого та узгодженого проєкту бюджету для його подальшого внесення на розгляд та затвердження у законодавчий орган чи орган місцевого самоврядування. Проєкт бюджету повинен ґрунтуватися на об’єктивній статистичній економічній інформації, що відображає реалії господарського життя держави чи відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Саме по собі бюджетне планування — це процес визначення напрямів і джерел використання ресурсів держбюджету, яке має на меті підтримку та стабілізацію соціально-економічного розвитку. Даний процес включає певні методи планування, які максимально ефективно задовольняють умови і цілі бюджетотворення в Україні.

Серед проблем перших двох стадій бюджетного процесу необхідно виділити такі: необ’єктивне бюджетне планування, що не надає змоги забезпечити реальні надходження до бюджету; прорахунки під час складання цільових бюджетних програм; відсутність чіткого, дієвого та ефективного механізму контролю на цій стадії.

Ефективне виконання бюджетних зобов’язань держави, своєчасне та повне фінансування всіх видаткових статей залежить від бюджетного планування.

Отже, для збалансованості державного бюджету велике значення має бюджетне планування. «Бюджетне планування – це науково обґрунтований процес визначення джерел створення та напрямів використання бюджетних ресурсів в економіці держави з метою забезпечення стабільного економічного і соціального розвитку» [22, с. 56].

Т. А. Коляда [36, с. 256] вважає, що «бюджетне планування – це реалізація урядом державної бюджетної політики за необхідності врахування політичних інтересів». Крім того, бюджетне планування передбачає закріплення відповідним законом бюджетних показників, які є обов'язковими для виконання урядом на відміну від бюджетних прогнозів.

Важливим аспектом під час підготовки Основних напрямів бюджетної політики на наступний рік (враховуючи зміни до бюджетного законодавства – Бюджетної декларації) є врахування тенденцій, що сформувались у процесі виконання бюджету минулого та поточного років. Варто зауважити, що згідно з Бюджетним кодексом України проведення засідань парламенту з питань бюджету на наступний бюджетний період практично збігається з розглядом парламентом звіту про виконання державного бюджету минулого року.

Бюджетну політику на 2025 рік буде спрямовано на забезпечення фінансової стабільності та боргової стійкості, посилення довіри суспільства до держави [46].

Зокрема, вживатимуться заходи щодо:

підвищення ефективності та результативності бюджетних витрат, зокрема шляхом проведення оглядів витрат у різних сферах діяльності розпорядників коштів державного бюджету, які передбачають перегляд підходів до реалізації державної політики та удосконалення механізмів використання бюджетних коштів;

зменшення рівня дефіциту державного бюджету, що зазнав суттєвого збільшення у 2022 і 2023 роках, як захід фінансового забезпечення протистояння збройній агресії російської федерації проти України;

зменшення корупційних ризиків шляхом посилення прозорості у використанні бюджетних коштів[46].

Таблиця 2.1

Показники державного бюджету на 2025–2026 роки [46].

млн грн

Найменування показника	2025 рік (план)	2026 рік (план)
Доходи (з міжбюджетними трансфертами)	1 953 105,4	2 198 688,3
Загальний фонд	1 787 533,5	2 019 923,6
Спеціальний фонд	165 571,8	178 764,7
Повернення кредитів	18 174,8	14 099,8
Загальний фонд	17 904,8	13 824,0
Спеціальний фонд	270,0	275,8
Дефіцит "+" / профіцит "-"	1 068 894,8	771 127,9
Загальний фонд	984 000,0	710 743,0
Спеціальний фонд	84 894,8	60 384,9
Разом по розділу I	3 040 175,0	2 983 916,0
Видатки	2 995 840,9	2 955 592,7
Загальний фонд	2 769 792,2	2 725 874,1
Спеціальний фонд	226 048,7	229 718,6
Надання кредитів	44 334,1	28 323,3
Загальний фонд	19 646,1	18 616,4
Спеціальний фонд	24 688,0	9 706,9
Разом по розділу II	3 040 175,0	2 983 916,0

Визначення пріоритетів формування видаткової частини бюджету на 2025 рік та середньострокову перспективу має ґрунтуватись на стратегічному баченні політик у відповідних галузях і сферах, сформованому з урахуванням загальнодержавної моделі післявоєнної відбудови та розвитку економіки України.

За інформацією Національного банку України про розрахунок частини прогнозного прибутку до розподілу, яка підлягатиме перерахуванню до державного бюджету відповідно до Закону України «Про Національний банк України», у доходах загального фонду державного бюджету на 2025–2026 роки враховано обсяги у розмірі 103 934,0 млн грн та 15 405,0 млн грн відповідно [46].

Таблиця 2.1.

Доходи Державного бюджету України на 2025–2026 роки

млн грн.

Найменування показника	2025 рік			2026 рік		
	прогноз	відхилення до попереднього року		прогноз	відхилення до попереднього року	
		+/-	%		+/-	%
Державний бюджет (без урахування міжбюджетних трансфертів)	1 934 039,0	201 861,7	111,7	2 172 583,1	238 544,1	112,3
податкові надходження	1 709 969,3	172 195,4	111,2	2 018 183,1	308 213,9	118,0
загальний фонд	1 603 139,6	163 357,5	111,3	1 899 713,7	296 574,1	118,5
спеціальний фонд	106 829,7	8 837,9	109,0	118 469,5	11 639,8	110,9
неподаткові надходження	223 512,2	36 202,6	119,3	154 021,7	-69 490,6	68,9
загальний фонд	165 286,7	44 714,8	137,1	94 069,8	-71 216,9	56,9
спеціальний фонд	58 225,6	-8 512,2	87,2	59 951,9	1 726,3	103,0
інші доходи	557,5	-6 536,3	7,9	378,3	-179,2	67,9
загальний фонд	40,9	-0,2	99,5	34,9	-5,9	85,5
спеціальний фонд	516,6	-6 536,1	7,3	343,3	-173,3	66,5
Офіційні трансферти (міжбюджетні трансферти – реверсна дотація)	19 066,4	4 973,4	135,3	26 105,2	7 038,7	136,9
загальний фонд	19 066,4	4 973,4	135,3	26 105,2	7 038,7	136,9
спеціальний фонд	0,0	0,0		0,0	0,0	
Разом доходів	1 953 105,4	206 835,0	111,8	2 198 688,3	245 582,9	112,6
загальний фонд	1 787 533,5	213 045,4	113,5	2 019 923,6	232 390,0	113,0
спеціальний фонд	165 571,8	-6 210,3	96,4	178 764,7	13 192,9	108,0

З урахуванням прогнозу основних макроекономічних показників економічного та соціального розвитку країни, динаміки бази оподаткування, ефективності податкового адміністрування загальні показники державного бюджету (без урахування міжбюджетних трансфертів) на 2025–2026 роки зростають, а саме: у 2025 році порівняно із прогнозним показником 2024 року на 201,9 млрд грн, а у 2026 році порівняно із прогнозним показником 2025 року на 238,5 млрд гривень [46].

Водночас частка перерозподілу валового внутрішнього продукту через державний бюджет у 2025–2026 роках поступово зменшується і становить на 2025 рік 21,0 відсоток (зниження на 1,1 в.п. до прогнозу 2024 року), на 2026 рік – 20,4 відсотка (зниження на 0,6 в.п. до прогнозу 2025 року).

Зменшення частки доходів державного бюджету у ВВП відбулося в

основному за рахунок зниження надходжень на 1 відсотковий пункт у 2025 році податку на доходи фізичних осіб з грошового забезпечення військовослужбовців, а у 2026 році – коштів, які Національний банк України перераховує відповідно до Закону України «Про Національний банк України» у зв'язку зі зменшенням прогнозного обсягу прибутку Національного банку, який підлягає перерахуванню до державного бюджету.

Слід також зауважити, що на зменшення прогнозних показників у 2025 році порівняно з 2024 роком до спеціального фонду державного бюджету по неподаткових надходженнях на 8,5 млрд грн вплинуло незастосування вилучення до державного бюджету залишку єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування станом на початок бюджетного періоду, що надійшов до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, в обсязі 10,0 млрд грн.

На зменшення прогнозних показників у 2026 році порівняно з 2025 роком по неподаткових надходженнях до загального фонду державного бюджету на 69,5 млрд грн вплинуло зниження коштів, що підлягатимуть перерахуванню до державного бюджету відповідно до Закону України «Про Національний банк України», на 88,5 млрд гривень[46].

Бюджетне планування дозволяє вирахувати прогноз реальної суми доходів на наступний бюджетний період, максимально точно розрахувати видатки в галузевих та територіальних розрізах, що сприяє закладенню збалансованості бюджету [12].

Під час бюджетного планування прийнято застосовувати програмно-цільовий метод, який має за мету встановити безпосередній зв'язок між виділенням бюджетних коштів та результатами їхнього використання.

Програмно-цільовий метод – це «своєчасна та необхідна для країни модель, яка задовольняє всі вимоги реформування державної фінансової системи, особливо в умовах обмежених фінансових ресурсів, необхідності продуктивного розподілу бюджетних коштів та підвищення відповідальності за їх використання» [66, с. 75].

Як відомо, програмно-цільовий метод побудований за принципом поширеного за кордоном бюджетування, орієнтованого на результати. Його застосування надає можливість зіставити витрати бюджету на досягнуті результати, відстежити найефективніші шляхи витрачання бюджетних коштів, вчасно оцінити ступінь досягнення запланованих результатів та їхню якість.

Погоджуємось з думкою С. Л. Шаповал [67], що «запровадження програмно-цільового методу надає можливість більш продуктивно використовувати фінансові ресурси та підвищувати рівень відповідальності посадових осіб, тому що в його основу покладено забезпечення необхідної інформації про ресурси та ефективність видатків».

Для ефективного функціонування цього методу під час формування бюджетів усіх рівнів є необхідним удосконалення системи стратегічного державного планування та посилення відповідальності розпорядників бюджетних коштів щодо прогнозування та виконання бюджету. Крім того, залишається актуальним забезпечення планування основних засад та пріоритетів державної фінансової, цінової, інвестиційної, соціальної політики на середньострокову та довгострокову перспективи.

Для залучення громадян у процес обговорення проєкту бюджету, виявлення прогалин доцільно публікувати його в місцевій пресі, на веб-сторінках органів місцевої влади тощо. Його громадське обговорення сприятиме підтримці дій влади з боку громадян, оскільки останні підтримують активніше ті проєкти, у створенні яких вони беруть безпосередню участь і які більш обґрунтовано й повно відображають їхні потреби.

Безумовно, залучення громадськості у процес формування бюджету є досить витратною процедурою, але, зважаючи на середньо та довгострокове планування, має більше позитивних сторін, ніж негативних. Крім того, ця процедура повністю відповідає конституційному принципу участі громадян в управлінні державними справами.

На нашу думку, шляхи вдосконалення процесу формування бюджетів та їх дефіцитів повинні бути направлені на здійснення чіткого контролю за ефективним використанням коштів бюджетів усіх рівнів, не покриття дефіциту

бюджету шляхом залучення кредитів Національного банку України, а також за рахунок залучення коштів від розміщення державних цінних паперів, запровадження системи оподаткування, яка базується на зменшенні кількості податків тощо.

Таким чином, удосконалення процедури складання проєкту бюджету для України залишається актуальним завданням, бюджет повинен стати фінансовою конституцією держави. Усі процеси, пов'язані з його формуванням і виконанням, мають бути логічними, чіткими, прозорими й зрозумілими усім.

2.2. Особливості розгляду та затвердження Державного бюджету України

Бюджетний процес являє собою динамічне та досить багатогранне явище, яке потребує постійного удосконалення та належного вивчення, відповідно до вимог соціального, економічного, демографічного, екологічного та політичного стану держави і певних цілей та задач держави на окремому етапі розвитку громадянського суспільства. Від моменту складання державного бюджету до періоду, доки буде прийнятий та підписаний Закон України «Про державний бюджет на відповідний рік» і розпочнеться його реальне виконання, проходить певна кількість стадій.

Однією з них є третя стадія, а саме розгляд та затвердження державного бюджету, яку умовно можна розділити на два етапи, це – розгляд проєкту закону про державний бюджет та його затвердження.

Досліджуючи сутність третьої стадії бюджетного процесу, варто зазначити, що вона розпочинається поданням Кабінетом Міністрів України проєкту закону про державний бюджет до Верховної Ради України, який представляє міністр фінансів України. Під час представлення цього проєкту доповідає також голова Комітету ВРУ з питань бюджету про відповідність проєкту вимогам Бюджетного кодексу України та іншим нормативним актам. Після того, як проєкт приймається до розгляду, він розглядається народними

депутатами в комітетах, фракціях та групах ВРУ. Пізніше проєкт проходить три читання у парламенті. Розпочинається третє читання доповіддю голови Комітету Верховної ради України з питань бюджету, а також продовжується співдоповіддю міністра фінансів України. Після прийняття закону про Державний бюджет він надходить на підпис до Президента України [11].

Відповідно до ч. 3 ст. 39 БК України, у разі повернення Президентом України до ВР України закону про Державний бюджет України для повторного розгляду із чітко сформульованими і вмотивованими пропозиціями щодо зміни бюджетних показників, Уряд подає Верховній Раді України зміни до показників, зазначених у статтях такого закону та оновлені додатки до нього, згідно з пропозиціями Президента України у тижневий термін. Прийнятий після повторного розгляду закон з пропозиціями Президента України оформлюється Комітетом з питань бюджету у порядку, визначеному Регламентом ВРУ, і подається на підпис Голові ВРУ, який підписує та невідкладно направляє його Президентові України [10, с. 450].

Отже, процедурі розгляду і затвердження проєкту бюджету Верховною Радою України, яка має багато спільних рис з процедурою розгляду і затвердженням кожного законопроєкту, характерні такі особливості: 1) чітко визначений суб'єкт бюджетної законодавчої ініціативи – Кабінет Міністрів України; 2) необхідність розробки та затвердження бюджету упродовж бюджетного періоду, тобто одного року; 3) обов'язковість прийняття закону про Державний бюджет упродовж однієї сесії Верховної Ради України. Зокрема, у разі відхилення парламентом проєкту бюджету Кабінет Міністрів України повинен у 7-денний термін подати новий законопроєкт про державний бюджет; 4) проєкт закону про державний бюджет розглядається з урахуванням положень Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» та Бюджетного кодексу України; 5) змога подавати пропозиції до проєкту бюджету народними комітетами Верховної Ради України та депутатами після ухвалення ВР України рішення щодо прийняття до розгляду проєкту закону про державний бюджет на наступний рік.

Варто зазначити, що останнім часом розвиток економіки в державі стає

нестабільним та непрогнозованим. У свою чергу, з бюджетом в умовах сьогодення пов'язані всі державні органи, підприємства, організації, установи. Вони так чи інакше беруть участь у його створенні, тому як для узгодженої роботи всієї структури органів державної влади щодо виконання та формування бюджету, так і для повністю правильного вирішення важливих питань, які при цьому виникають, необхідний визначений порядок, який чітко продуманий і розроблений з урахування усіх складових.

Варто зазначити, що недоліки у плануванні державного бюджету призводять до його низької якості. Не враховуючи стратегії розвитку держави, бюджет щорічно є абсолютно новим документом, який був складений за умов дійсної, поточної реальності. В результаті, соціально-економічна та бюджетна стратегії розвитку держави рухаються паралельними напрямками, замість необхідного поєднання. Залежно від фази економічного циклу, держава фактично не має шансів для проведення антициклічної політики, а саме балансування профіцитними і дефіцитними бюджетами.

Як відомо, надзвичайна проблематичність прийняття державного бюджету здійснюється під впливом інституційних кон'юнктурних чинників, серед яких: політична нестабільність, відсутність політичного консенсусу між впливовими партіями, відстоювання приватних інтересів представниками державної влади тощо.

Парламент України протягом останніх років часто не дотримується процесуальних вимог з приводу прийняття і затвердження Закону України «Про Державний бюджет України», що, у свою чергу, створює певні труднощі для реалізації бюджетної політики Кабінетом Міністрів України і ефективного функціонування всієї бюджетної системи нашої держави.

Підсумковий вплив на бюджетний процес здійснюють різні політичні сили, які лобіюють власні інтереси. Через це кожен рік продовжується боротьба за кожен із запланованих показників.

У зарубіжних країнах існує простий спосіб вирішення цієї проблеми. Значна кількість статей бюджету планується на декілька років з відповідним коригуванням щороку залежно від зміни стратегічних пріоритетів розвитку

країни. При цьому, відхилення не повинно перевищувати 5 % від запланованого показника з урахуванням рівня інфляції. Таким чином, політичне середовище може впливати тільки на 5 % усього обсягу державних фінансів, які значним чином спрощують час та саму процедуру прийняття бюджету [27].

Аналізуючи щороку прийняття та затвердження державного бюджету, можна зробити висновок, що проблеми постійно виникають одні і ті ж, зокрема: недостатня прозорість бюджетного процесу; відсутність стратегічної складової під час прийняття бюджету; недосконале планування бюджету на відповідний поточний рік; низька якість бюджету та найчастіше несвоєчасне прийняття, оскільки щороку бюджет затверджується на один календарний рік, в той час, як розвиток держави і її певних складових у стратегічному напрямі розвитку держави потребує довгострокових фінансових планів.

Отже, для забезпечення оптимального проходження другої стадії бюджетного процесу необхідно:

- проведення роботи Верховної Ради України за чітким графіком, не стискаючи у часі жодного етапу розгляду державного бюджету;
- виключення ситуації неузгодженості реального становища в країні і змісту прийнятого закону;
- забезпечення перевірки і контролю змісту проєкту закону та поправок до нього в процесі розгляду парламентом.

Таким чином, зміст стадії розгляду та затвердження державного бюджету полягає в офіційному закріпленні державної волі у законі про державний бюджет. Метою цієї стадії бюджетного процесу й одночасно бюджетної правотворчості є прийняття закону про державний бюджет, який, з одного боку, є результатом бюджетної нормотворчості, а з іншого – об'єктом нормотворчих бюджетних правовідносин. На цій стадії здійснюється перетворення проєкту закону про бюджет на закон про державний бюджет на відповідний рік, що є запорукою успішного функціонування держави. Тобто призначення бюджетної правотворчості полягає в щорічному прийнятті закону про державний бюджет, який є актом тимчасовим, оскільки діє упродовж бюджетного періоду та нестабільним, адже упродовж бюджетного періоду

залежно від показників економічного і соціального розвитку, надходжень до бюджету та зміни структури видатків до нього вносяться зміни. Проте Міністерство фінансів України, Кабінет Міністрів України та Верховна Рада України повинні повномасштабно охопити очікувані доходи та видатки в законі, врахувати досвід минулорічних законів та стратегічні цілі розвитку держави у відповідному році.

Варто зазначити, що аналіз прийняття та розгляду бюджету в Україні впродовж останніх років доводить наступне:

- є доволі великі відмінності між значеннями показників бюджету, які приймаються Верховною Радою України та тими, що обґрунтовуються Кабінетом Міністрів України у проєкті;
- макроекономічні показники (рівень інфляції, валовий внутрішній продукт, валютний курс тощо), які є підґрунтям бюджетних розрахунків показують доволі значний великий розрив між фактичними даними та прогнозними значеннями;
- доволі велика частина показників державного бюджету приймається під певні нормативи, про які зазначають міжнародні фінансові організації, які для стабілізації економічної ситуації надають Україні реабілітаційні позики.

Саме тому, концентрація уваги на внутрішніх проблемах бюджетотворчого процесу (досягає апогею під час розгляду чергового проєкту державного бюджету у Верховній Раді України) не повинна відволікати посадових осіб уряду від дійсно важливих проблем фінансової політики та економічної стратегії України. Результатом успіху реформування повинен бути не мінімальний рівень інфляції чи дефіциту бюджету, а ті важливі перспективи, які економіка надає для підвищення виробництва, оскільки саме бюджет, як інструмент економічної та соціальної політики впливає на її умови та цілком залежить від них.

Як відомо, провідною проблемою реалізації та організації бюджетного процесу в державі є функція відповідальності та контролю. Необхідно зауважити, що на всіх стадіях бюджетного процесу відбувається контроль за дотриманням бюджетного законодавства, а також аудит та оцінка ефективності

управління бюджетними коштами згідно з нормами чинного законодавства.

З метою посилення контролю громадськості, забезпечення обізнаності та доступності прийнятого закону про державний бюджет Кабінет Міністрів України схвалив розпорядження від 11.02.2016 № 92-р «Про схвалення Концепції створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет»» [51] де зазначено, що Міністерству фінансів України необхідно розробити та затвердити план заходів щодо реалізації Концепції. Необхідно зазначити, що план заходів досі не розроблений, а тому система заповнена фрагментарно, що не дозволяє використовувати її можливості, зокрема порівнювати бюджети.

Отже, щоб уникнути проблем у бюджетному процесі, необхідно доповнити Бюджетний кодекс України нормами, які не мають декларативний характер, а будуть повністю регулювати бюджетний процес, що передбачали б контроль, детально регламентований для кожної стадії, та відповідальність учасників бюджетного процесу за невиконання чи несвоєчасне виконання процедур формування і погодження.

2.3. Моніторинг стану та складання звітності про виконання Державного бюджету України

Вагома роль під час створення сприятливого фінансового клімату та забезпечення макроекономічної рівноваги в країні належить саме бюджету, який є не лише незамінною частиною здорових ринкових відносин в країні, але й виконує роль надважливого інструменту реалізації державної політики України. Саме тому одним з найбільш суттєвих та термінових питань, що потребують невідкладного розгляду залишається реальне вдосконалення бюджетного процесу. Слід зазначити, що коректне складання, швидке прийняття та беззаперечне виконання річного державного бюджету є найважливішим показником реального соціального та економічного розвитку будь-якої країни світу.

Загальновідомим є той факт, що казначейська система виконання бюджету має особливе значення – саме за базою звітів органів Державної казначейської служби України робляться висновки щодо реальних досягнень оголошеного владою соціального та економічного прогресу, формується аналіз вже наявних показників, розробляються новітні форми та методи майбутнього вдосконалення вже здобутих результатів.

Надважливим та актуальним є постійне вдосконалення векторів розвитку казначейської системи виконання бюджету, а також пошук нових напрямків до виконання. Це – крок, який вкрай необхідний для структурної перебудови вже побудованих в Україні форм відносин між двома або декількома суб'єктами діяльності та раціонального використання фінансових ресурсів у інтересах населення країни. Крім того, актуальність дослідження обумовлюється тим, що чітке закріплення в законодавстві прав та обов'язків суб'єктів виконання Державного бюджету України, механізмів їхньої реалізації, ефективне застосування засобів формування та використання коштів Державного бюджету України є однією з необхідних передумов ефективного функціонування фінансової системи та розвитку економіки Української держави.

Виконання бюджету – четверта стадія бюджетного процесу, це реалізація основного фінансового плану України. Виконання бюджету – стадія бюджетного процесу, яка триває упродовж бюджетного року, починається із вступом у дію бюджетного закону.

Основною вимогою до виконання бюджету є дотримання нормативно затвердженого плану формування та використання бюджетних коштів. З часу проголошення незалежності Україні довелося розробляти нове бюджетне законодавство і створювати власну бюджетну систему. Таке складне завдання, звичайно, вимагає кропіткої роботи, тому метою цього дослідження є не критика виконання бюджету в Україні, а висловлення міркувань стосовно його вдосконалення.

Виконання складеного державного бюджету означає комплексне здійснення всіх заходів, направлених на забезпечення виконання планів доходів та видатків. Зазначимо, що виконання плану доходів – це повне надходження

передбачених сум коштів від кожного з прописаних у законі джерел. Успіх бюджету за видатками – це стовідсоткове фінансування всіх без виключення установ та заходів при умовах економного та ефективного використання ресурсів бюджету.

Необхідно зазначити, що виконання Державного бюджету України забезпечує Кабінет Міністрів України, а місцевих бюджетів – виконавчі органи відповідних місцевих рад. У свою чергу, Міністерство фінансів України здійснює загальну організацію та управління виконанням Державного бюджету України, координує діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету. Державний бюджет України виконується за розписом, який затверджується Міністерством фінансів України, відповідно до бюджетних призначень, у місячний термін після набрання чинності Закону України «Про Державний бюджет України». Примірник затвердженого бюджетного розпису передається до Комітету Верховної Ради України з питань бюджету з подальшим інформуванням про внесення до нього змін.

Відповідно до Бюджетного кодексу України в Україні існує казначейська система виконання державного бюджету [11], а тому особливу роль у бюджетному процесі відіграє Державна казначейська служба України [50], оскільки на базі звітності органів Державної казначейської служби України можна зробити висновок про досягнення чи недосягнення Україною економічного і соціального прогресу, розробити нові форми та методи для отримання кращих результатів у майбутньому.

За оперативними даними Державної казначейської служби України, у грудні 2023 року до загального фонду державного бюджету надійшло 127,1 млрд грн податків, зборів та інших платежів [23].

Серед платежів, справляння яких контролюють податкові та митні органи, основні надходження отримано за рахунок:

- 35,7 млрд грн – податку на додану вартість із ввезених на митну територію України товарів;

- 22,5 млрд грн – податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів, виконаних робіт і наданих послуг (зібрано 33,4 млрд грн, відшкодовано – 10,9 млрд грн);
- 20,9 млрд грн – податку на доходи фізичних осіб та військового збору;
- 8,3 млрд грн – акцизного податку;
- 4,1 млрд грн – податку на прибуток підприємств;
- 3,2 млрд грн – ввізного та вивізного мита;
- 3,0 млрд грн – рентної плати за користування надрами.

Іншим важливим джерелом доходів державного бюджету у грудні 2023 року стали кошти, отримані Україною у вигляді міжнародної допомоги (грантів): її обсяг за підсумками місяця становив 20,5 млрд гривень.

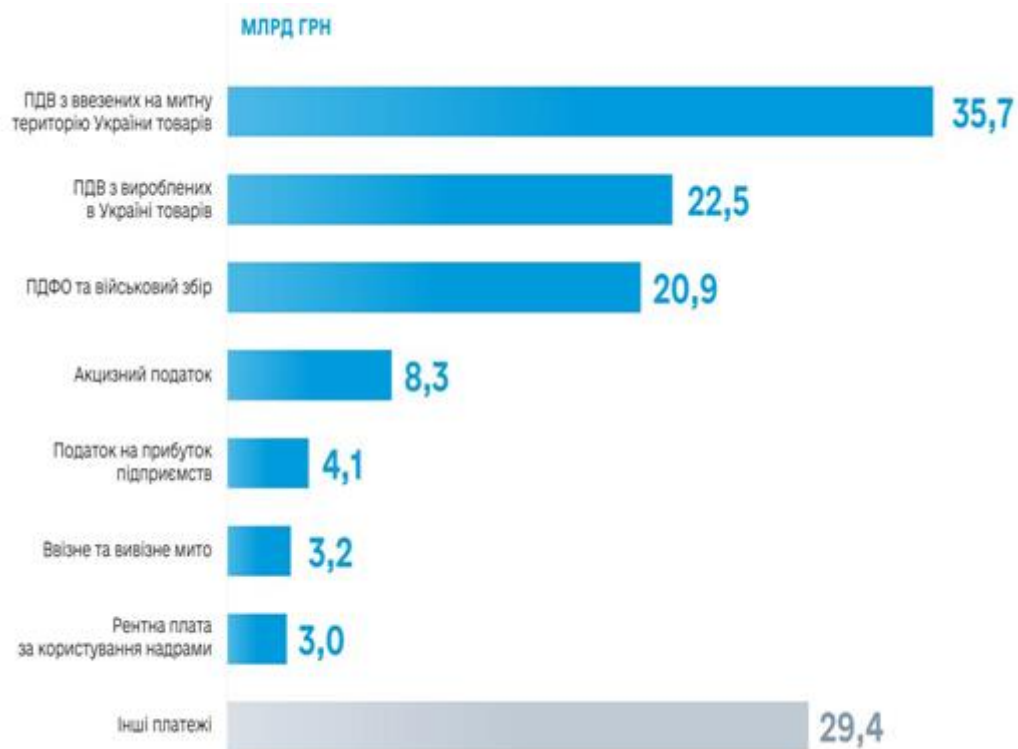

Рис. 2.1. Надходження до загального фонду Державного бюджету України у 2023 році [23].

У 2023 році до загального фонду державного бюджету надійшло понад 1,66 трлн грн податків, зборів та інших платежів.

Рис. 2.2. Доходи загального фонду у 2023 році [23].

Серед платежів, справляння яких контролюють податкові та митні органи, основні надходження отримано за рахунок:

- 366,2 млрд грн – податку на додану вартість з ввезених на митну територію України товарів;
- 214,6 млрд грн – податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів, виконаних робіт і наданих послуг (зібрано 347,0 млрд грн, відшкодовано – 132,4 млрд грн);
- 176,0 млрд грн – податку на доходи фізичних осіб та військового збору;
- 143,8 млрд грн – податку на прибуток підприємств;
- 103,9 млрд грн – акцизного податку;
- 56,1 млрд грн – рентної плати за користування надрами;
- 30,7 млрд грн – ввізного та вивізного мита.

Водночас виконання річного розпису доходів Державною податковою службою України становило 100,7 % (+4,9 млрд грн), Державною митною службою України – 93,9 % (-25,7 млрд гривень). Основною причиною менших надходжень митних платежів стало блокування українських вантажних

перевезень польськими перевізниками, а також більш міцний, порівняно з прогнозним, курс гривні до долара США [23].

Іншим важливим джерелом доходів державного бюджету у минулому році стали кошти, отримані Україною у вигляді міжнародної допомоги (грантів): їх обсяг за підсумками року становив 425,4 млрд гривень.

Найбільшим донором грантової підтримки у 2023 році були Сполучені Штати Америки (400,5 млрд гривень). Також на безповоротній основі Україна отримала фінансування від Японії, Норвегії, Німеччини, Іспанії, Фінляндії, Ірландії, Швейцарії, Бельгії, Ісландії загальним обсягом до 25 млрд гривень. Кошти спрямовано до державного бюджету через Цільовий фонд Світового банку у рамках проекту PEACE in Ukraine.

За 2022 рік. до загального фонду державного бюджету надійшло 35,9 млрд грн отриманого від Національного банку України, як частина його прибутку.

Загалом за підсумками 2023 року до загального і спеціального фондів державного бюджету надійшло 2,67 трлн грн податків, зборів та інших платежів. Крім того, 478,1 млрд грн надійшло до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування у вигляді ЄСВ, в тому числі 53,1 млрд грн – у грудні.

За оперативними даними Державної казначейської служби України, за 2023 рік касові видатки державного бюджету становили понад 4 трлн грн, у тому числі загального фонду – 3,03 трлн грн, або 98 % від розпису звітного періоду.

Рис. 2.3. Фінансування державного бюджету у 2023 році

За 2023 рік державний бюджет виконано з дефіцитом у сумі 1,33 трлн грн, у тому числі загальний фонд – у сумі 1,36 трлн грн проти запланованого розписом загального фонду на 2023 рік дефіциту у сумі 1,83 трлн гривень.

Фактичні державні запозичення до загального фонду державного бюджету за 2023 рік становили 1,68 трлн грн, або 73,7 % від запланованих на цей період.

Від розміщення ОВДП на фінансування державного бюджету залучено 552,6 млрд грн, у тому числі в іноземній валюті 164,1 млрд грн (3,68 млрд дол. США та 735,8 млн євро).

Водночас за рахунок випуску військових ОВДП залучено 281,8 млрд гривень.

Із зовнішніх джерел надійшло 1,13 трлн грн (або \$30,9 млрд), зокрема:

- 714,9 млрд грн (18,0 млрд євро) коштів ЄС макрофінансової допомоги відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та ЄС (Інструмент надання підтримки Україні на 2023 рік (макрофінансова допомога +, МФД-ІХ);

- 164,0 млрд грн (3,3 млрд СПЗ) коштів МВФ у рамках чотирирічної програми розширеного фінансування EFF;
- 64,2 млрд грн (2,4 млрд канадських доларів) позики Уряду Канади;
- 54,9 млрд грн (1,5 млрд дол. США) позики МБРР на підтримку політики розвитку та відновлення;
- 33,3 млрд грн (900,0 млн дол. США) позики МБРР в рамках проекту «Інвестиції у соц. захист задля підвищення охоплення, стійкості та еф-ті (INSPIRE)»;
- 18,3 млрд грн (500,0 млн дол. США) позики МБРР у рамках Четвертого додаткового фінансування проекту «Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого державного управління в Україні»;
- 18,1 млрд грн (500,0 млн дол. США) позики МБРР в рамках П'ятого додаткового фінансування проекту «Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого державного управління в Україні»;
- 37,5 млрд грн (1,0 млрд дол. США) позики МБРР у рамках Шостого додаткового фінансування проекту «Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого державного управління в Україні»;
- 16,1 млрд грн (404,3 млн євро) позики МАР в рамках проекту «Підтримка держвидатків для забезпечення стійкого держуправління в Україні»;
- 4,8 млрд грн (132,0 млн дол. США) позики МБРР у рамках проекту «Прискорення інвестицій у сільське господарство України»;
- 1,8 млрд грн (47,0 млн євро) позики МБРР у рамках проекту «Зміцнення системи охорони здоров'я та збереження життя»;
- 1,3 млрд грн (35,0 млн дол. США) коштів МБРР в рамках другого дод-го фінансування, спрямованого на подолання наслідків пандемії COVID-19;
- 0,5 млрд грн (15,0 млн дол. США) позики МБРР у рамках проекту «Модернізація системи соц. підтримка населення України»;
- 0,7 млрд грн (18,5 млн дол. США) позики МБРР у рамках проекту «Модернізація системи соц. підтримка населення України»;

- 0,5 млрд грн (14,0 млн дол. США) позики МБРР у рамках проекту «Додаткове фінансування Проєкту «Поліпшення охорони здоров'я на службі у людей».

Водночас, за оперативними даними, платежі з погашення державного боргу за січень – грудень 2023 року становлять 436,5 млрд грн (95,8 % плану), платежі з обслуговування – 247,4 млрд грн (93,3 % плану) [23].

Залучені кошти від розміщень ОВДП за січень – грудень 2023 року дозволили повністю покрити потребу в коштах, необхідних для здійснення платежів з погашення ОВДП.

До основних проблем на етапі виконання бюджету належать такі: значна дефіцитність бюджетів та їхнє фінансування, суттєвий рівень державного боргу і складність його обслуговування, невизначеність програмно-цільового методу формування бюджету. Одна з суттєвих причин дефіцитності бюджету – це не забезпечення виконання планових показників, які не завжди відповідають економічним тенденціям, а видатки значно перевищують можливості акумулювання коштів. Тому виникає постійна причина пошуку додаткових джерел фінансування.

Потребує перегляду структура видатків та корегування її відповідно до напрямів стратегічного розвитку держави. Напрямами врегулювання цих питань є оптимізація видатків на державне управління та вдосконалення планування і виконання бюджетних програм з урахуванням, насамперед, досвіду країн ЄС.

Також існує ряд проблем з контролем за рухом грошових коштів, а саме: неефективне використання коштів бюджету; відсутність ефективного контролю за реалізацією бюджетних програм. Постає питання і з визначенням ефективності витрачених бюджетних коштів. Це вимагає вирішення питань з посиленням контролю за цільовим використанням бюджетних коштів, а також відповідальності за виявлені порушення.

Таким чином, проведене дослідження дозволило визначити коло досі ще не вирішених проблем в організації і реалізації бюджетного процесу в Україні.

Незважаючи на початок реформування, проблеми присутні на кожній стадії бюджетного процесу. Кінцевим критерієм успіху просування шляхом реформ мають бути ті можливості, які економіка надає для зростання виробництва.

Проте проблеми ці непоодинокі, зокрема, значним недоліком, який притаманний нинішній системі виконання бюджету в Україні, є обмеження прав органів місцевого самоврядування у доступі до коштів місцевого бюджету. Бар'єром до розпорядження коштами є Державна казначейська служба України, яка є посередником між місцевою адміністрацією та Міністерством фінансів України у цій ситуації (ще однією стороною є місцевий фінансовий орган, який зазвичай проводить єдину політику з місцевою адміністрацією, одночасно виконуючи вимоги центрального апарату Міністерства фінансів України).

Система виконання бюджету в Україні вимагає подальшого удосконалення у напрямі подолання невизначеності меж бюджетних повноважень у процесі виконання бюджету. У реалізації програмно-цільового методу складання та виконання бюджету в Україні роль Кабінету Міністрів України має полягати в координації побудови системи бюджетних програм, прийнятті рішень за результатами їхньої перевірки, затвердженні паспортів бюджетних програм.

Вважаємо, що одним з першочергових завдань є створення системи виконання державного бюджету, яка надавала б змогу забезпечувати контроль за відповідністю державних доходів прийнятому закону про бюджет на поточний бюджетний рік, а також рівномірний розподіл надходжень і витрат у періоді, підтримання їхньої пропорційності упродовж бюджетного року. Для побудови такої системи, в першу чергу, необхідно вжити заходи, спрямовані на вирішення актуальних проблем в аспекті казначейського обслуговування дохідної частини державного бюджету.

Разом з тим на нинішньому етапі становлення економічної системи держави назріла потреба у пошуку нових та удосконалення існуючих напрямів розвитку казначейської системи виконання Державного бюджету України.

Необхідно зазначити, що, відповідно до Бюджетного кодексу України, до порушень законодавства про бюджетну систему України належать:

- перевищення обсягів видатків або привласнення матеріальних цінностей у власних цілях;
- нехтування умовами пропорційного скорочення видатків по незахищеним статтям бюджету;
- відсутність виконання умов пропорційного фінансування бюджетів всіх рівнів;
- видання розпорядчих чи нормативних актів, мета яких полягає у зміні доходів та видатків, всупереч компетенції;
- недотримання норм та термінів бюджетного процесу;
- будь-які інші порушення діючих процедур і правил, які встановлені діючим законодавством;
- бездіяльність та відсутність термінових заходів щодо підлеглих або підпорядкованих органів, які вчинили вищевказані порушення [11].

Ще однією з проблем належного виконання державного бюджету є відсутність уніфікованої та спрощеної звітності, що сприяє невідповідності даних звітності органів Державної казначейської служби України та головних розпорядників бюджетних коштів, що зумовлено недостатньою роботою з фахівцями щодо дотримання чинних нормативно-правових актів; відсутністю проведення необхідних економічних навчань щодо вивчення інструктивних та нормативних актів; недостатньою відповідальністю фахівців за порушення нормативних документів та доручень вищестоящих органів Державної казначейської служби України.

Таким чином, у процесі складання консолідованої звітності про виконання державного бюджету стають явними помилки і порушення чинного законодавства з виконання бюджетів, допущені як працівниками органів Державної казначейської служби України, так і розпорядниками бюджетних коштів.

Необхідно зазначити, що вагоме місце посідає питання оптимізації

системи бухгалтерського обліку. Наявність різних структур, процедур документообігу, двох планів рахунків: з виконання бюджетів та кошторисів доходів і видатків, використання різного програмного забезпечення – все це підлягає реформуванню шляхом переходу на єдині методологічні засади бухгалтерського обліку і звітності, переведення бухгалтерського обліку у державному секторі на вимоги міжнародних стандартів, а також створення уніфікованого організаційного та інформаційного забезпечення.

Ефективним напрямом удосконалення системи бухгалтерського обліку є її модернізація через впровадження єдиного програмного забезпечення.

Отже, функціонування єдиної автоматизованої форми ведення бухгалтерського обліку виконання бюджетів у режимі реального часу дозволить:

а) щоденно отримувати реальну інформацію про грошові ресурси – це надасть змогу оптимально їх використовувати на принципах наочності та об'єктивності;

б) ефективно управляти наявними ресурсами;

в) забезпечувати прозорість і контроль за цільовим спрямуванням бюджетних коштів;

г) своєчасно здійснювати перерахування належних коштів усім рівням бюджетів для подальшого їх спрямування на виконання соціальних програм органів місцевого самоврядування;

д) підвищити рівень оперативності і достовірності фінансової та статистичної звітності, що дозволить своєчасно та обґрунтовано приймати управлінські рішення.

Бюджетна звітність відображає стан виконання бюджету, містить інформацію в розрізі бюджетної класифікації.

Фінансова звітність формується за даними проведеного бухгалтерського обліку. У її змісті має обов'язково бути суттєва та своєчасна для користувачів інформація, що складена з дотриманням принципів:

– безперервності;

- превалювання сутності над формою;
- актуальності та обачливості;
- усіх без виключення світових стандартів бухобліку.

Фінансові звіти та примітки до них мають містити зрозумілу, достовірну, порівняльну та найголовніше – доречну для користувачів інформацію. Надані дані мають сприяти формуванню правильних та нефективних економічних рішень через оцінки подій минулого, сьогодення та майбутнього, надавати можливість легкого коригування або підтвердження оцінок, які були зроблені в минулому. Також у звітній інформації та примітках має бути обов’язкова можливість зіставити фінансові звіти, надані у різні періоди часу.

Органи Державної казначейської служби України складають консолідовану (зведену) звітність про виконання державного та місцевих бюджетів. Інформація про виконання державного та місцевих бюджетів необхідна для виконання регулюючих і наглядових функцій. Дані цієї звітності використовуються для прийняття управлінських рішень щодо виконання бюджетів Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Офісом Президента України, Міністерством фінансів України, Державною казначейською службою України, фіскальними і статистичними органами та для відкритого опублікування.

Кожний звіт формується за результатами звітного періоду, який називають обліковим. Протягом кожного періоду необхідно зібрати та обробити економічну інформацію щодо операцій, які здійснюють усі без виключення учасники бюджетного процесу. Під поняттям «звітний рік» зазвичай вважають всі дні поточного року – з 1 січня по 31 грудня.

Міністерство фінансів України, Державна казначейська служба, а також підпорядковані їм територіальні органи залишають за собою право припинення нарахування фінансових ресурсів з бюджету, та (або) виплату по рахункам з обов’язковим повідомленням керівних осіб цих органів. Це можливо у випадках несвоєчасного подання місцевими, центральними та іншими органами виконавчої влади (у тому числі й міністерствами) коректної фінансової звітності щодо цільового використання та виконання кошторисів, доходів,

видатків та використання коштів бюджету [11].

Усі примірники фінансової та бюджетної звітностей розпорядників і одержувачів бюджетних коштів до подачі розпорядникам бюджетних коштів вищого рівня або іншим користувачам повинні бути перевірені та завізовані відповідним органом Державної казначейської служби України, засвідчені підписом, печаткою або штампом на кожній сторінці всіх форм фінансової та бюджетної звітностей і форм щодо розкриття елементів фінансової та бюджетної звітностей.

Отже, доступність інформації про функціонування бюджетної системи, включаючи звітність повинна бути передбачена окремою статтею Бюджетного кодексу України. З метою забезпечення ефективності фінансового контролю та його результатів, а також сприяння взаємодії контролюючих органів пропонуємо закріпити у Бюджетному кодексі України поняття «огляд витрат державного бюджету» та підставу для його проведення.

Висновки до розділу 2

Підсумовуючи викладене в цьому розділі, необхідно зробити наступні висновки:

1. Встановлено, що важливе значення в успішній фінансовій політиці держави займає чітке бюджетне планування. Визначена доцільність перспективного довгострокового бюджетного планування, що стане результатом ефективного використання публічних фінансів, виконання завдань і функцій держави при реалізації програмно-цільового методу.

2. Констатовано, що до проблем кожної стадії бюджетного процесу належать: відсутність чіткої правової регламентації, зумовленої суперечливими змінами та доповненнями до Бюджетного кодексу України; забезпечення прозорості та об'єктивності, оскільки саме ці принципи сприяють грамотній фінансовій, а зокрема бюджетній політиці держави, є основними у сфері забезпечення ефективного розподілу та управління фінансовими ресурсами; порушення бюджетної дисципліни – прогалини в законодавстві, які надають

можливість недотримуватися та ухилятися від виконання норм законодавства учасниками бюджетного процесу; фрагментарний характер відповідальності учасників бюджетного процесу, який є результатом уникнення відповідальності.

3. Для досягнення ефективного функціонування казначейської системи необхідне застосування критеріїв оцінки забезпечення максимально повного і своєчасного задоволення потреб держави та операторів бюджетних ресурсів за допомогою раціоналізації організаційної, методологічної, технічної складової процесу управління бюджетними потоками у ході касового обслуговування виконання бюджету. Очевидно, щоб максимально раціоналізувати на практиці процедуру виконання державного бюджету будуть потрібні значні спільні зусилля фахівців не тільки Державної казначейської служби України, а й більшості департаментів Міністерства фінансів України, а також головних розпорядників бюджетних коштів.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

3.1. Зарубіжний досвід організації бюджетного процесу та можливості його застосування у вітчизняній практиці

Для того щоб побудувати дієву фінансову систему країни, необхідно врахувати іноземний досвід і застосувати його з урахуванням специфіки держави, її політичного і географічного місця, ментальності народу та історії держави.

Україна має унікальне географічне розміщення, оскільки міститься між країнами Євросоюзу і Східної Європи. В умовах сьогодення політиками і науковцями велося безліч дискусій стосовно того, який саме Україні обрати шлях, а саме тримати курс на вхід у Євросоюз, чи все ж таки стати повноцінним членом митного союзу з Російською федерацією. Проте, враховуючи політичні події, Україна все ж таки рухається у бік співпраці з Євросоюзом. Тому щоб стати повноправним членом європейської спільноти, перш за все необхідно побудувати фінансову систему, яка б відповідала всім європейським стандартам.

Тому пропонуємо розглянути фінансові системи провідних європейських країн, зокрема Великої Британії, Німеччини, Франції та скандинавських країн Фінляндії і Швеції.

Велика Британія – країна з парламентсько-конституційною політичною системою, а також одна з найстаріших у світі країн з ринковою економікою. Становлення її фінансової системи почалося в XI ст. за часів утворення феодальної держави шляхом об'єднання багатьох розрізнених країн.

Бюджетна система Великої Британії складається з: державного бюджету, місцевих бюджетів, фінансів державних підприємств та корпорацій, спеціальних позабюджетних фондів.

Всі складові бюджетної системи є самостійними та незалежними. Суттєва роль у фінансовій системі належить бюджету центрального уряду (державний

бюджет Великої Британії). Державний бюджет складається з двох частин: звичайного бюджету (або Консолідованого фонду) та Національного фонду позик.

Зі звичайного бюджету здебільшого фінансуються поточні видатки, зокрема видатки, які щорічно схвалюються парламентом (приблизно 96 % загального обсягу); витрати постійного обслуговування, які не затверджуються парламентом. До них мобілізуються фінанси, що спрямовуються у Національний фонд позик для виплати відсотків за державним боргом та витрати за Цивільним листом (видатки на утримання королеви) [32].

Національний фонд позик забезпечує операції держави інвестиційного значення, зокрема отримання позик та надання кредитів. Джерелом його наповнення є перевищення доходів над видатками за звичайним бюджетом, отримані відсотки за наданими довгостроковими кредитами, прибуток Банку Англії, фінансові ресурси зі звичайного бюджету, завданням яких є обслуговування державного боргу. Даний фонд фінансує погашення державного боргу та сплату відсотків за ним, надання кредитів органам місцевої влади, здійснення інвестиційних проєктів (переважно капіталовкладення у державні корпорації).

Серед позабюджетних фондів вагома роль належить фонду національного страхування, який забезпечує спектр програм соціального характеру: з нього фінансуються пенсії за старістю, інвалідністю, допомоги безробітним та у випадку захворювань. Джерелами мобілізації коштів фонду є внески працюючих, роботодавців, асигнування з бюджету, доходи від інвестиційної діяльності самого фонду.

Система міжбюджетного вирівнювання у Великобританії досить складна і різна в будь-яких частинах країни. Застосовується механізм контролю з боку уряду за видатками місцевих бюджетів. Уряд щоразу заявляє про намір урізати запозичення відповідному місцевому бюджету. Також, згідно із законодавством, органи місцевого самоврядування не мають право залучати запозичені кошти до фінансування витрат поточного характеру, тобто запозичення обов'язково повинні спрямовуватись на фінансування конкретних цілей, встановлених

урядом. Капітальні запозичення місцеві органи самоврядування здійснюють у комерційних банків чи у спеціально створеного державного органу – Державного комітету запозичень, який має право звертатись до Національного фонду запозичень, а отже, надавати на більш вигідних умовах запозичення, ніж комерційні банки [31].

Бюджетний період у Великобританії розпочинається 1 квітня і закінчується 31 березня. Тобто початок і кінець бюджетного періоду не збігається з календарним роком. Бюджетний процес має свої особливості.

Перш за все проєкт державного бюджету складається Казначейством. Цей проєкт розглядає Кабінет міністрів і після схвалення передає на розгляд законодавчому органу Британії – Палаті общин. Коли проєкт бюджету надходить до Палати общин, він розглядається двома комітетами палати – Комітетом шляхів і способів отримання доходів і Комітетом забезпечення. Після розгляду вищевказаними комітетами проєкту і внесення змін до нього відбувається голосування за главами. Наприкінці голосування проголошується постанова, в якій зазначаються розміри асигнувань на відповідні цілі.

Схвалення бюджету Палатою лордів і підписання бюджету Королевою є суто формальним явищем, про це свідчить той факт, що проєкт бюджету набирає законної чинності через місяць після подання проєкту Палаті лордів незалежно від того, чи схвалить, чи висуне свої заперечення до проєкту цей орган.

Касове обслуговування бюджету Великобританії покладене на дві установи: Казначейство і Банк Англії, у свою чергу, контроль за виконанням бюджету покладається на Національну ревізійну раду, яку очолює Генеральний контролер-ревізор, який здійснює не тільки поточний, але і наступний контроль за виконанням бюджету.

На Генерального ревізора законом покладено обов'язки засвідчувати звітність усіх урядових міністерств та широкого кола інших органів державного сектору, перевіряти рахунки надходжень та накопичення, складати звіти про результати своїх перевірок для парламенту. Він також має узаконені повноваження проводити й доповідати парламентам про перевірки

ощадливості, ефективності та результативності використання ресурсів тими органами, які він ревізує або до яких має право доступу. Генеральний контролер-ревізор повністю незалежний від виконавчої влади, але підлягає певному фінансовому контролю з боку парламенту, який не є ні оперативним, ні професійним.

Особливістю бюджетного процесу Британії є те, що органи виконавчої влади мають значно більше повноважень у фінансовій сфері держави, ніж парламент, наприклад коли Палата общин розглядає законопроект бюджету, вона має обмежене право бюджетної ініціативи; члени Палати общин, які не є членами правлячої партії, не мають право подавати пропозиції щодо асигнувань бюджетних коштів. Також Палата общин не розглядає ті розділи бюджету, які мають постійний характер, зокрема відсотки державного боргу, платежі Європейського Союзу, у результаті чого Палата общин не розглядає бюджет як єдиний документ, а лише приймає окремі розділи. Такий розподіл дозволяє Кабінету міністрів Великобританії здійснювати більш гнучке оперативне управління фінансовими справами держави і швидко реагувати, не чекаючи дозволу законодавчого органу на певні тенденції фінансового життя країни. На нашу думку, це може бути чудовим прикладом для України, як побудувати гнучку систему фінансового управління.

Німеччина на відміну від Великобританії не має давніх традицій фінансової системи. Індустріалізація у ФРН розпочалася значно пізніше ніж у Великобританії і Франції (приблизно друга половина XIX ст.). Участь банків в індустріалізації Німеччини дозволила створити в країні першу у світі Банкоцентричну фінансову систему, еталоном якої і сьогодні залишається ФРН. Для Банкоцентричної фінансової системи Німеччини характерне домінування ринку облігацій над ринком акцій.

Варто зазначити, що коли в країні Банкоцентрична фінансова система, то краще всього забезпечуються потреби малих та середніх підприємств, а також підприємств, які мають значні борги. Це підтверджує і статистика, так, у Німеччині частка компаній, в яких працює до 500 робітників, становить

приблизно 65–70 %, для прикладу у Великобританії – країні з ринковою фінансовою системою частка таких компаній приблизно 30 % [34, с. 243].

Бюджетний рік у Німеччині збігається з календарним, тобто розпочинається 1 січня і закінчується 31 грудня. Бюджетна система ФРН складається з бюджету федерації (центрального бюджету) і бюджетів 16 земель і округів, яких у країні приблизно 11 тисяч.

Значну увагу в Німеччині приділяють бюджетному плануванню. Бюджетне планування у ФРН здійснюється як на федеративному рівні, так і на рівні земель. Бюджетне планування починається з прийняття проєкту бюджету на поточний рік, після чого розпочинається робота зі складання бюджету на наступний рік і на наступні три роки – перспективний бюджет. На відміну від Великобританії і Франції, перспективний бюджет Німеччини не є постійним і складається щороку наново, таким чином, період планування зміщується на рік вперед. Тим самим у ФРН забезпечується гнучкість у реагуванні на зміну бюджетних умов.

Основою бюджетного планування є планування витрат. Особливо чітко плануються витрати, які пов'язані з утриманням апарату держави, і витрати на інфраструктуру. Збалансування дохідної частини і частини асигнувань бюджету досягається за допомогою прогнозу макроекономічних показників. На перші два роки прогноз макроекономічних показників складається з урахуванням змін, які проходять у господарській кон'юктурі.

У бюджетному процесі основна роль належить органам влади та їх структурним підрозділам, а саме: уряд та міністерство фінансів; представницькі функції виконує – бундестаг (бюджетний комітет (як правило, керівник цього комітету обирається від опозиційних партій), підкомітет з перевірки звітності, який бере участь у перевірці цільового виконання бюджету), незначна кількість співробітників з бюджетних питань, а саме Федеральна рахункова палата) і бундесрат (верхня палата парламенту, до повноважень якої належить затвердження закону про бюджет); Федеральний казначейський двір. Поряд з цим, у бюджетному процесі активну участь приймають науковці та

громадськість.

Федеральний бюджет Німеччини розробляє Міністерство фінансів. Під час розробки проєкту бюджету враховуються податкові надходження і прогнозовані необхідні витрати, обсяги яких визначаються і подаються на розгляд окремими федеральними міністерствами та урядовими агентствами приблизно в лютому або березні попереднього фінансового року. Проєкт бюджету, розроблений Міністерством фінансів, обговорюється і, зрештою, затверджується федеральним урядом з наступним його поданням зазвичай у серпні на розгляд до бундестагу і бундесрату. Перше читання бюджетного плану уряду у Парламенті відбувається у вересні, коли Федеральний міністр фінансів робить «бюджетну доповідь», у якій викладено міркування федерального уряду, покладені в основу запропонованого бюджету. Остаточне читання та голосування бюджету (в цілому) відбувається в нижній палаті Парламенту у листопаді або грудні, після чого він передається до верхньої палати для затвердження.

Важливим аспектом німецького фінансового федералізму є те, що поданий федеральним урядом бюджет може набути чинності тільки за умови схвалення його бундесратом, який являє собою інтереси земель. Затверджений бюджет містить:

- закон про бюджет (тобто загальні приписи стосовно сукупної суми витрат, загальної суми максимальних гарантій, повноважень на позики);
- бюджетний план, який містить перелік, пункт за пунктом, усіх санкціонованих максимальних розмірів витрат та оцінних державних надходжень.

Фінансовий рік та виконання приписів нового бюджету ФРН починається з початком календарного року, а саме – 1 січня.

Повноваження контролю за виконанням бюджету належить органам виконавчої, законодавчої влади та громадським інституціям. Від виконавчої влади контроль здійснюється Міністерством фінансів та урядом. З цією метою у міністерствах створено підрозділи для контролю. З боку органів законодавчої влади контроль здійснюється підкомітетом для контролю звітності, яку готує

бюджетний комітет. Залежно від напрямів виконання бюджету контроль здійснює Федеральна контрольна рахункова палата. Поряд з органами влади, контроль здійснюють громадські організації, асоціації. Так, наприклад, «Союз платників податків» детально контролює ефективність витрачання фінансових ресурсів бюджету. З результатами перевірок контрольних органів здійснюється інформування громадськості.

Цикл бюджетного процесу закінчується схваленням звіту про виконання бюджету. Необхідно звернути увагу, на достатньо довгий період, який проходить між закінченням бюджетного року та затвердженням звіту про виконання бюджету – два з половиною роки, хоча й вживаються заходи щодо скорочення цього терміну, щонайменше до шести місяців, проте, це викликано необхідністю ретельної перевірки витрат бюджету.

Отже, бюджетний процес Німеччини має як спільні, так і відмінні риси з бюджетним процесом України. Проте на відміну від нашої держави під час планування у ФРН враховують не тільки показники ВВП та інфляції, а й показники господарської кон'юнктури, тобто зростання і зниження цін, попит і пропозицію на певні групи товарів.

Фінансова система Франції складається з численних ланок, але відрізняється високою централізацією. Центральний бюджет, а саме загальний бюджет, приєднані бюджети різних державних організацій, спеціальні рахунки казначейства мобілізує у собі приблизно 80 % бюджетної системи Франції.

Бюджетний процес у Франції складається з 4 стадій і триває більше трьох років.

Перша стадія – складання проєкту бюджету, здійснюється під керівництвом Міністерства економіки і фінансів (МЕФ). Протягом 9 місяців свій кошторис складає кожне міністерство і відомство. Якщо порівняти з Україною, то у Франції міністерства мають набагато більший строк подання кошторису до Міністерства фінансів, що, звичайно, дозволяє скласти дійсно реальний та об'єктивний кошторис державної установи на майбутній рік.

Варто зазначити, що Франція використовує програмно-цільовий метод розробки бюджету, який отримав назву «раціоналізація вибору бюджетних

рішень». Після схвалення урядом проєкт бюджету направляється в парламент.

Друга стадія – розгляд і затвердження бюджету, триває приблизно 3 місяці. Особливістю цієї стадії є те, що проєкт бюджету розглядається у фінансовій комісії кожної палати. Спочатку проєкт бюджету обговорюється в нижній палаті (національні збори), після чого передається у верхню палату (сенат).

Якщо проєкт бюджету за результатом обговорень верхньої та нижньої палат не було схвалено, президент має право підписати указ та оголосити бюджет законом. Як бачимо, у Франції повноваження президента країни в бюджетному процесі значно ширші, ніж в Україні. Проте спірним постає питання, чи правильно, коли глава держави може сам затвердити проєкт бюджету і надати йому статус закону. З одного боку, це виключає проблему прийняття бюджету не у відведений строк, проте бюджет може бути прийнятий зі значними прорахунками, через які парламент і не зміг у строк ухвалити проєкт.

Третя стадія – виконання бюджету, називається фінансовим роком, і у Франції збігається з календарним. Дохідна частина виконується через достатньо велику мережу фінансових агентів, виконанню видатків бюджету передують процедура ретельного розподілу засобів. У свою чергу, касове виконання бюджету здійснюється з допомогою системи казначейських кас, які мають поточні рахунки в Банку Франції, а також здійснюють розрахунково-касові операції з бюджетними коштами.

Четверта стадія – її основою є складання МЕФ звіту про виконання бюджету, а тому починається вона після закінчення бюджетного року.

Під час бюджетного процесу здійснюється фінансовий контроль, а спеціальним органом державного контролю є рахункова палата, на яку покладено функції попереднього, поточного і наступного контролю [42, с. 71].

Отже, у Франції основну ставку на розробку і контроль бюджету покладено не на казначейство, як у Великобританії, чи на Міністерство фінансів, як у Німеччині, а на унікальний фінансовий орган, який властивий

лише французькому державному апарату – Дирекцію з фінансових питань.

Також для повноти аналізу варто розглянути фінансові системи різних регіонів світу. Не секрет, що фінансовий устрій країни залежить від таких факторів, як її географічне розташування, менталітет і національне багатство.

Розглядаючи Швецію, необхідно зазначити, що крім державного бюджету, є ще бюджети двох рівнів місцевої влади: 23 ленії (губернії) і 288 комун. Ландстинг — це місцевий регіональний виборчий орган, який є у кожному лені та має достатньо широке коло повноважень, зокрема закріплення місцевих податків, охорона здоров'я, розробка проєкту та схвалення бюджету лена. У комунах також є виборчий орган місцевого самоврядування – рада комуни, до компетенції якої належить організація місцевого оподаткування, а також соціальна сфера, наприклад освіта, культура, відпочинок, опіка над пенсіонерами.

Робота з розробки бюджету у Швеції розпочинається майже за рік до початку відповідного бюджетного періоду. Міністерство фінансів здійснює огляд прогнозів економіки на найближчі 3–5 роки, отримує упродовж лютого – на початку березня запити на фінансування, пропозиції щодо збільшення витрат та економії ресурсів від розпорядників бюджетних коштів. Важливим елементом є засідання Уряду з бюджетної політики, що провадиться з початку березня щороку [33, с. 107].

Характерна риса бюджетної та податкової системи Швеції – її соціальна спрямованість. Більше 50 % державного фінансування спрямовується на трансфертні платежі, а саме переказ коштів у приватний сектор (домашнім господарствам і підприємствам), у тому числі соціальні виплати, такі як: пенсії, житлові субсидії, допомога на дітей, сільськогосподарські та промислові субсидії. До них також зараховуються виплати державою відсотків за державним боргом. Вони надходять до коштів пенсійного фонду та до підприємств і банків, які придбали державні цінні папери.

Кошти, які залишаються після трансфертних платежів із загальних державних видатків спрямовуються на фінансування державного споживання та інвестиції.

Варто зазначити, що у Швеції бюджетний рік на відміну від України триває з 1 червня, планування є багаторічним, зокрема, є обов'язковим на п'ять років, але не схвалюється парламентом.

У свою чергу, Фінляндія – це країна, яка має унікальну географію. Безперечно, основним національним багатством варто вважати ліси Фінляндії, якими покрито майже 80 % загальної території. Унікальним є те, що після розпаду СРСР країна залишилася без ринку збуту своїх товарів і пройшла дві девальвації, проте з початку 2000-х років владі вдалося побудувати ефективну ринкову економіку в країні і забезпечити високий рівень освіти, яка надається в державі безкоштовно. Як відомо, основу експорту держави становлять телекомунікаційні технології компанії Nokia, проте спостерігається зменшення ВВП країни у зв'язку з тим, що цей показник у Фінляндії залежить від стану справ у найбільшого експортера країни [29].

Необхідно зазначити, що період середньострокового планування, до ефективності якого прагне й Україна, у Великобританії, Франції, Швеції становить 3 роки, в Німеччині – 5 років, у Фінляндії встановлюється на період каденції нового уряду, а у Нідерландах та Австрії середньострокові бюджетні цілі визначаються в коаліційній угоді партій, що входять до урядової коаліції [60, с. 177–178].

Отже, Скандинавським країнам притаманно державне фінансування соціального захисту населення, що дозволило забезпечити в цих країнах один з найвищих рівнів життя у світі. Безперечно, Україні необхідно мати такі орієнтири у своїй соціальній політиці та політиці фінансування освіти, проте щоб віддавати значні кошти на забезпечення потреб соціуму, необхідно побудувати таку ж інвестиційно-привабливу економіку, як у Скандинавських країнах.

Для України проблема досягнення вищої прозорості бюджетів сектору загального державного управління належить до першочергових, адже без її розв'язання навряд чи можливі позитивні зміни в розвитку як державних фінансів загалом, так і їхніх окремих складових.

Розглянувши фінансові системи провідних європейських країн, можна

зробити висновок, що Великобританія, Франція і Німеччина хоч і враховують іноземний досвід під час реформування адміністративного апарату, проте рухаються так званим «своїм шляхом», враховуючи стан економіки в країні та традиції минулого.

Україні, в якій настав етап реформування, перш за все необхідно враховувати проблеми, які виникають всередині держави, і реагувати на них, а не займатися хаотично копіювати фрагменти законодавства зарубіжних країн.

Разом з тим вважаємо за доцільне використати Україні досвід Фінляндії, а саме у частині встановлення періоду середньострокового планування – каденції уряду. На нашу думку, це є ефективним та доцільним, а також допоможе уникнути непорозумінь, які виникають між учасниками бюджетного процесу, та стане умовою для застосування щодо них персональної відповідальності.

В контексті формування нових підходів до управління бюджетними ресурсами в частині контролю заслуговує досвід зарубіжних країн, а саме парламентський. У більшості країн-учасниць ЄС парламенти мають право скорочувати або збільшувати витрати й податки шляхом прийняття поправок, але лише у суворо визначених межах (наприклад, щоб дефіцит бюджету не перевищував певних контрольних цифр, запропонованих урядом). У Великій Британії основними обов'язками парламенту, зокрема Палати громад, у контролі за державними доходами й видатками є наділення повноваженнями на збирання податків і зборів та затвердження цілей видатків і суми кожного з них. Парламент має також переконатися, що надані суми витрачаються лише на ті цілі, які він мав на меті. Жодна виплата з державної казни центрального уряду не може здійснюватися і жоден податок чи кредит санкціонуватися інакше, як на основі акта парламенту. Рахункова палата України, здійснюючи контроль за використанням бюджетних коштів, не повною мірою виконує свої повноваження, що призводить до невиконання бюджету, зменшення надходжень та використання незаконних схем. Вирішуючи означену вище проблему, перше, що потрібно зробити, це – приймати управлінські рішення, основою яких має бути ґрунтовний та глибокий аналіз очікуваних

макроекономічних показників. Важливим моментом при цьому є розробка декількох сценаріїв прорахунків, що сприятиме вибору найоптимальнішого варіанту виконання бюджету держави та попередженню зловживань у сфері бюджету. Значно актуальним залишається питання контролю за цільовим використанням коштів бюджету.

Найбільшими порушеннями є незаконне і нецільове використання бюджетних коштів на виконання державних цільових програм, завищення вартості будівельних робіт, незаконна передача державного чи комунального майна суб'єктам недержавної форми власності, порушення норм бюджетного законодавства, порядку розмежування доходів, заниження цін на реалізацію товарів і послуг тощо. Тому, формуючи нові підходи до управління бюджетним процесом в умовах євроінтеграції в контексті контролю, доцільно, на нашу думку, робити акцент на реалізацію аудиту ефективності. Адже аудит ефективності включає не тільки специфічні аспекти управління, але й усю управлінську діяльність, у тому числі «організаційну та адміністративну системи». Інституціоналізація нового виду контрольної діяльності пов'язана, по-перше, з тенденціями підвищення ролі державних фінансів в економіці розвинених країн, по-друге, з розвитком систем державного фінансового контролю, коли контроль тільки за розподілом та обліком витрачання державних коштів вже не відповідає потребі ефективного державного управління; по-третє, з необхідністю підвищення ефективності систем контролю, особливо внутрішнього (відомчого)

3.2. Перспективні напрями партиципаторного бюджетування

Під час проведення реформ в інших країнах були прецеденти, коли докорінні зміни йшли у зворотному напрямі, ніж це прийнято. Вперше повний процес створення партиципаторного бюджету відбувся 1989 року в місті Порту-Алегрі у Бразилії. Це щорічний процес дискусії та прийняття важливих

рішень, у якому мешканці міста вирішують, як витратити частину місцевого бюджету. У процесі загальнодоступних зібрань громадяни й обрані бюджетні делегати голосують за те, які є пріоритетні потреби на даній території, вирішення яких потребує грошових ресурсів та у якій кількості. На першому етапі сусіди обирають дільничних і «тематичних» делегатів, які матимуть право, потім на неофіційних зустрічах ухвалювати рішення про першочергові та пріоритетні інвестиції, надаючи їм визначене число пунктів – чим більше, тим важливіша інвестиція. Під час другого етапу за допомогою спільної участі дільничних і «тематичних» зборів, шляхом голосування обираються депутати до Ради партиципаторного бюджету.

Концепція та процедура розробки партиципаторного бюджету, як це часто буває з нестандартними або новими політичними процесами, є можливістю пошуку варіантів для вирішень складних питань, зокрема мешканцями певного міста. Цей процес, як правило отримує підтримку зважаючи на процеси модернізації систем місцевого управління, зокрема децентралізації. Крім того, кількість грошових коштів постійно зменшується. У зв'язку з цим у кожного громадянина виникає прагнення мати відношення до розв'язання спільних проблем [24].

В умовах сьогодення в Україні декларується впровадження «польської моделі» партиципаторного бюджету, як наслідок, можемо виокремити такі принципи реалізації:

- усі прийняті у процесі голосування рішення повинні бути обов'язково виконані;
- проєкти повинні відповідати плану стратегічного розвитку міста;
- вартість проєкту не може перевищувати відведену на його реалізацію суму;
- реалізація проєкту можлива виключно на території відповідного міста; процес бюджету участі має циклічний характер, тому, як наслідок, проводиться щорічно один раз на рік;
- термін виконання одного проєкту не може перевищувати одного

року;

- відкритість процедури проведення партиципаторного бюджету;
- взаємовідповідальність з боку органів місцевої влади та громадян;
- зміцнення громади в цілому, а не лише встановлення довірчих відносин між окремими громадами та представниками місцевої влади [58].

До того ж, в межах програми громадянин України має можливість подати проєкт або проголосувати за обраний.

Для муніципалітетів партиципаторне бюджетування виступає ефективним та дієвим інструментом розподілу суспільних ресурсів, наслідками якого є зниження рівня корупції, підвищення довіри громадян до представників місцевої влади, розвиток демократії. Таким чином, територіальна громада має можливість брати активну участь у прийнятті управлінських рішень щодо покращення життя, зміцнення соціального сектору, що сприяє підвищенню громадської правосвідомості, появі нових громадських лідерів тощо.

Не можемо не погодитись, що введення Всеукраїнського громадського бюджету у Державний фонд регіонального розвитку є концептуальною помилкою, оскільки останній є інструментом фінансування проєктів регіонального розвитку, метою яких є реалізація стратегічних цілей, закріплених у регіональних стратегіях, які є як правило довготривалими та передбачають здійснення певних заходів. У свою чергу, плани заходів є набором технічних завдань для проєктів регіонального розвитку. Кожного року на основі затверджених планів, у регіонах має оголошуватися перелік технічних завдань для проєктів, які є першочерговими для певного регіону у цьому плановому періоді. У такий спосіб, повинен відбуватися розвиток регіону. Об'єднання проєктів регіонального розвитку та проєктів реалізацію яких передбачає «Всеукраїнський громадський бюджет» не дозволить ефективно та вчасно реалізувати стратегічне планування розвитку регіонів.

Необхідно зазначити, що поняття «Всеукраїнський громадський

бюджет», «партиципаторний бюджет», «бюджет участі» не мають законодавчого закріплення.

А тому вважаємо, що варто розробити та прийняти закон, яким внести зміни чинного законодавства, зокрема до Бюджетного кодексу України щодо норм Всеукраїнського громадського бюджету, закріпивши його поняття, завдання, суму коштів або відсоток від доходів загального фонду, основні правила подачі проєктів, хто і за якими критеріями їх відбиратиме для голосування, шляхи їхньої ефективної реалізації та інші загальні положення, які повинні бути зрозумілими та чіткими, а також розповсюджуватися на всю територію держави. Вважаємо за доцільне не використовувати співфінансування з місцевих бюджетів, оскільки це стане результатом низької активності у Всеукраїнському громадському бюджеті. Як відомо, далеко не кожний місцевий бюджет буде на нього спроможний, а основна мета громадського бюджету – це залучення до управління публічними фінансами пересічного громадянина, який довіряє владі. У свою чергу, проєкти-переможці Всеукраїнського громадського бюджету можуть розв'язувати проблему на рівні держави, а не конкретної території, на що успішно запроваджуються місцеві громадські бюджети.

Отже, партиципаторне бюджетування – це процес, який забезпечує утворення, розподіл, використання та управління коштів з державного або місцевого бюджету для фінансування та реалізації проєктів, ініціаторами яких є жителі відповідної територіальної громади.

На сайті Фундації польсько-української співпраці ПАУСІ зазначається, що «партиципаторне бюджетування («бюджет участі», «громадський бюджет») є формою прямої демократії й відкритим процесом дискусії та прийняття рішень, в якому кожен мешканець населеного пункту має можливість подати власну пропозицію та шляхом голосування вирішити, в який спосіб витратити частину місцевого бюджету» [30].

Партиципаторний бюджет – демократичний процес дискусії та прийняття рішень, у якому кожен житель населеного пункту вирішує, у який спосіб витратити частину муніципального бюджету [57].

Етапи розробки та прийняття партиципаторного наведені на рис. 3.1.

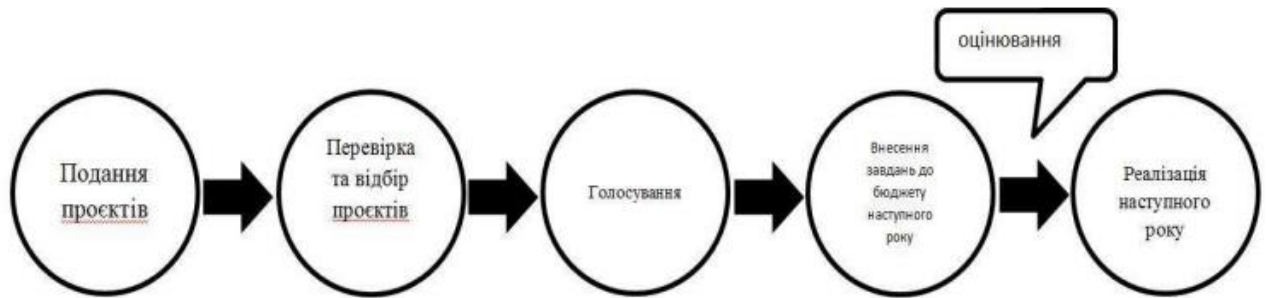

Рис.3.1. Етапи розробки та прийняття партиципаторного бюджету [30].

У сучасному світі запроваджують механізм «бюджету участі», який є інструментом прямої демократії і дозволяє громадянам брати участь у прийнятті рішень щодо розподілу частини коштів бюджету міста.

Отже, бюджет участі – це новий формат взаємодії органів влади та населення, де народ має можливість висловити свою думку щодо прийняття фінансових рішень партиципаторне бюджетування виступає новим форматом суспільної, важливих для місцевого розвитку.

Критикуючи додаткові видатки на фінансування Всеукраїнського громадського бюджету, не варто забувати, що, порівняно з видатками державного бюджету, суми, які будуть виділені на громадський бюджет, є досить незначними. Разом з тим лише громадянам відомі проблеми, які б вони хотіли вирішити першочергово.

Для практичної реалізації виділення Всеукраїнського громадського бюджету з бюджету фонду коштів державного фонду регіонального розвитку необхідно проаналізувати перші стадії бюджетного процесу.

Так, відповідно до Бюджетного кодексу України [10] «Міністерство фінансів України відповідає за складання Бюджетної декларації та проєкту Закону України «Про Державний бюджет України», визначає основні організаційно-методичні засади бюджетного планування, які використовуються для розроблення Бюджетної декларації та проєкту Державного бюджету України».

Міністерство фінансів України на основі прогнозних макропоказників економічного та соціального розвитку держави на середньостроковий період та

аналізу виконання державного бюджету у попередніх, а також поточному періодах здійснює прогноз дохідної частини бюджету, розмірів фінансування державного бюджету, повернення та надання кредитів з державного бюджету, а також обсяги показників видатків державного бюджету (включаючи обсяг видатків та надання кредитів на національну безпеку й оборону) на середньостроковий період.

Також Міністерство фінансів України розробляє та інформує головних розпорядників бюджетних коштів щодо інструкцій з розробки бюджетних запитів.

Пропозиція полягає у тому, щоб на прикладі механізму з подачі головними розпорядниками бюджетних запитів до Міністерства фінансів України місцеві (обласні) ради також подавали своєрідний запит, що міститиме програми проєктів, запропоновані членами певної територіальної громади, але які не отримали достатньої кількості голосів у процесі голосування за участі членів громади, проте не позбавлені інтересу з боку останньої.

Для акумулювання таких запитів та попередньої перевірки програм проєктів, що міститимуться в них на предмет реальності проходження ними попередньої процедури голосування, а також можливості реалізації таких програм у випадку виділення коштів з державного бюджету, пропонуємо створити орган у вигляді комісії.

Орган дістане назву Комісія з питань партиципаторного бюджетування або ж, за прикладом м. Київ, – Громадська бюджетна комісія.

Комісія є консультативним дорадчим органом при підзвітній Міністерству фінансів України громадській раді.

Комісія складатиметься з 10 членів, що обиратимуться через конкурсний відбір, організація якого покладатиметься на громадську раду.

Процедура обрання та призначення на посаду голови цієї комісії та заступників визначатиметься у Положенні про Комісію з питань партиципаторного бюджетування.

Зведений запит повинен бути у розпорядженні Департаменту державного бюджету Міністерства фінансів України не пізніше 15 квітня.

Постає питання, яким чином організувати та забезпечити громадський бюджет на рівні держави.

Як відомо, відповідно до ч. 1 ст. 19 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» за звичайних обставин перший, а також третійтижні календарного місяця протягом сесії призначені для пленарних засідань Верховної Ради України, другий тиждень – відводиться для роботи у комітетах, тимчасових спеціальних комісіях, депутатських фракціях (депутатських групах), а четвертий призначений для роботи народних обранців з виборцями.

Отже, згідно з Регламентом Верховної Ради України п'ять робочих днів щомісяця народний депутат повинен займатися роботою із виборцями. Однак значна кількість депутатів під роботою з виборцями мають на увазіздебільшого інформування своїх виборців про свою депутатську діяльність без безпосередніх зустрічей з ними. З огляду на таку думку, є необхідним визначення поняття взаємовідносин народного депутата України з виборцями.

Народний депутат може і повинен сприяти реалізації партиципаторного бюджетування, оскільки зобов'язаний підтримувати зв'язок зі своїми виборцями та представляти їхні інтереси у Верховній Раді України.

Можемо стверджувати, що партиципаторне бюджетування – це сукупність таких складових: прозоре та чесне голосування, якісні проєкти та надійні партнери, а також, безумовно, самоврядна громада та дієві рішення.

Вважаємо, що належна реалізація нововведеного партиципаторного бюджетування можлива за таких умов:

- зміни в законодавстві у зв'язку із введенням в дію Всеукраїнського громадського бюджету;
- створення «майданчика» обговорення, який буде доступний громадянам;
- впровадження та налаштування електронного голосування, що стане фактором закріплення довіри до його проведення.

За пропозиціями юридично-адвокаційної команди Всеукраїнського громадського бюджету для забезпечення прозорості цього процесу планується

створити:

1. Онлайн-платформу для подачі, опрацювання та голосування за проєкти.
2. Світлофор-карта, що висвітлюватиме всі етапи Всеукраїнського громадського бюджету в розрізі окремих областей, проєктів, напрямів, бюджетів тощо.
3. Проведення публічних обговорень та доопрацювання проєкту з подальшим акцептуванням пропозицій автором [26].

Також важливим фактором виступає постійне інформування про етапи реалізації проєктів, наприклад можна звітувати щодо реалізації проєктів шляхом розсилки електронних листів усім, хто проголосував за проєкти та підтвердив бажання отримувати листи про перебіг їхньої реалізації.

Потребує також уваги, залучення безпосередньо автора проєкту до контролю за його реалізацією владою. Тому зазначаємо, що доцільно передбачити підписання автором плану реалізації проєкту з чіткими термінами та конкретними відповідальними, а також змін до плану.

Погоджуємося з думкою І. М. Сотник [56, с. 33], що важливим заходом у контексті розбудови бюджету участі є проведення періодичних тренінгів, на яких жителі міста зможуть отримати технічні знання і навички, ознайомитися з правилами партиципаторного бюджету, законодавчими умовами чи обмеженнями, що спростить процес створення проєктів і голосування за них.

Доцільним є започаткування щорічних конференцій у закладах вищої освіти з метою залучення студентства до активної участі у партиципаторному бюджеті.

Вважаємо, що партиципаторне бюджетування стосується виключно активних громад, які готові працювати в тому числі спільно з представниками державних органів, спроможні аналізувати і визначати їхні потреби у наступному бюджетному році. Разом з тим для тих, хто візьме активну участь у партиципаторному бюджетуванні, та тих, хто утримається від неї, доходи і видатки на поточний рік міститиме Закон України «Про Державний бюджет України».

Не можемо не погодитися, що вагомим інструментом залучення громадян до реалізації партиципаторного бюджету може стати впровадження зарубіжного досвіду щодо вільної дискусії містян у «Світовому кафе», де члени громади матимуть можливість вільно подискутувати в кафе за чашкою кави над ідеями майбутніх проєктів, обговорити правила та процедури процесу партиципаторного бюджету [61, с. 109].

Варто зазначити, що до проблем запровадження партиципаторного бюджетування можемо віднести: наявну недовіру громадян до влади, низький рівень активності громадян, тривалі дискусії між громадськістю та посадовцями, затяжні строки прийняття рішень і відсутність мотивацій, технічні проблеми з проведення голосування, антиреклама тощо. Натомість мешканці, концентруючись на загальних потребах покращення рівня життя, підвищують фінансову грамотність членів територіальної громади та їхню відповідальність за функціонування і розвиток населеного пункту.

У зв'язку з обмеженістю ресурсів місцевих бюджетів та неможливістю фінансування місцевих фінансових ініціатив жителів громади повним обсягом досить гострим постало питання юридичного закріплення інституту партиципаторного бюджетування, що посилить співпрацю та відповідальність громади з владою, а також збільшить ступінь контролю та довіри населення до представників влади.

Одним із позитивів застосування цього інструменту є підвищення відповідальності за свою діяльність і жителів, і місцевої влади, коли вони довірятимуть діям один одного та чітко будуть знати свої повноваження. Зняття таємничості з бюджетного процесу, що сприятиме поліпшення загального розуміння громадянами бюджетних питань, здатності їх до аналізу вартості впроваджуваних їхніх ідей, а відтак і усвідомлення співучасті в житті територіальної громади [63, с. 45].

Отже, партиципаторний фонд бюджету сприяє підвищенню прозорості та доступності бюджетної інформації, результатів діяльності органів влади, коли кожному громадянину стає зрозуміло, яким чином здійснюється акумулювання, розподіл і використання коштів бюджету, оскільки, саме вони активно

впливають на здійснення видатків у пріоритетних сферах, з точки зору громадськості.

Висновки до розділу 3

Дослідження напрямів оптимізації бюджетного процесу в Україні дозволяє сформулювати висновки, узагальнення та пропозиції.

1. З метою дослідження бюджетного процесу проведено аналіз та порівняння бюджетного процесу зарубіжних країн, зокрема: Великобританії, Німеччини, Франції, Швеції, Фінляндії. Запропоновано використати Україні зарубіжний досвід, а саме у частині закріплення періоду середньострокового планування, зокрема Фінляндії – де бюджетне планування здійснюється на період каденції уряду або Нідерландів та Австрії – у яких бюджетні цілі встановлюються у коаліційній угоді. На нашу думку це є ефективним та доцільним, оскільки є підставою уникнути непорозумінь, які виникають між учасниками бюджетного процесу та стане умовою для застосування відповідальності.

2. Встановлено, що для успішної та ефективної реалізації партиципаторного бюджетування необхідно:

- нормативно встановлювати його правила і хаотично їх не змінювати, тобто прийняти чітку та зрозумілу для пересічного громадянина правову основу;
- враховувати інтереси як більшості, так і меншості (етнічних меншин, людей з інвалідністю, вимушено переміщених осіб);
- забезпечити технології, які дозволять реалізувати цей процес, зокрема інформаційну компанію, а також прозору, відкриту, чітку, доступну для кожного комунікацію та анонімність голосування (з метою уникнення адміністративного тиску, прикладом якого є школи, комунальні підприємства тощо);
- навчитись послідовній взаємодії громади та влади, вирішувати конфлікти виключно компромісом;

- бути вимогливими, як до автора проєкту, так і до представників влади, які відповідальні за реалізацію проєктів-переможців;
- навчитися визнавати свої помилки та недоліки;
- бути готовими, що для органів влади це додаткове навантаження та необхідність співпраці з активною громадою.

3. Констатовано, що основною ідеєю партиципаторного фонду Державного бюджету України є наближення фінансових ресурсів до громадян, а також дізнатись проблеми території, на які раніше не звертали уваги. Даний фонд є інструментом участі громадян у розподілі частки державного фінансування, це можливість приймати рішення щодо розпорядження фінансовими ресурсами держави на фінансування обраних проєктів. Партиципаторний фонд Державного бюджету України ефективний, оскільки саме він дозволяє задовольняти потреби громад, надаючи їм реальну владу над реальними грошима у взаємодії з владою, він є результатом довіри та конструктивного діалогу, оскільки повинен об'єднувати владу та громаду.

4. Визначено, недоцільність співфінансування для реалізації проєктів-переможців партиципаторного фонду Державного бюджету України, оскільки очікуваний обсяг співфінансування не завжди може бути виправданим та реальним для певної території, що стане підставою нереалізації проєкту.

5. Запропоновано використовувати віковий ценз з 16 років (для авторів проєктів та громадян, які матимуть право голосу) з метою залучити до вирішення проблем на які не звертали уваги раніше з допомогою молоді, зокрема школярів та студентів, що виховуватиме у них правову свідомість та культуру.

ВИСНОВКИ

Результатом дослідження є теоретичне узагальнення нове розв'язання проблем організації бюджетного процесу в Україні та запропоновано шляхи їх вирішення, які полягають у наступному:

1. В умовах реалізації низки реформ та змін до законодавства постає необхідність у скерованих та чітко продуманих діях влади, які є індикатором їх ефективності та результативності. Вважаємо, що зміни та доповнення до бюджетного законодавства повинні забезпечувати ефективність та прозорість використання публічних коштів, інвестиційну привабливість України, а також підвищувати рейтинг держави за Індексом відкритості бюджету, що сприятиме зміцненню фінансової безпеки держави.

2. Функціями бюджетного процесу є фінансова, розподільна, контрольна, політична, планово-аналітична, комунікаційна.

3. В процес і дослідження визначено, що стадія бюджетного процесу – це сукупність визначених, законодавчо обґрунтованих дій учасників бюджетного процесу під час яких бюджет переходить з одного якісного стану в інший.

4. Зазначено, що сутність бюджетного процесу складна та багатогранна. Широке розуміння цього процесу полягає в тому, що вся діяльність, яка базується на владних повноваженнях певних органів, має бути підпорядкована чітким процедурним формам, які забезпечують законність, доцільність та обґрунтованість цієї діяльності. Тому, чіткий порядок, ретельно продуманий і розроблений повинен супроводжувати кожную стадію бюджетного процесу.

5. Обґрунтовано, що принципи бюджетного процесу – це законодавчо закріплені нормами бюджетного права керівні засади, на яких ґрунтується діяльність уповноважених органів державної влади й місцевого самоврядування щодо складання, розгляду Бюджетної декларації та ухвалення рішення щодо неї,

складання, розгляду, затвердження бюджетів, їхнього виконання, здійснення контролю за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів усіх рівнів.

6. Визначена доцільність перспективного довгострокового бюджетного планування, що стане результатом ефективного використання публічних фінансів, виконання завдань і функцій держави при реалізації програмно-цільового методу.

7. Проаналізувавши досвід зарубіжних країн, зокрема: Великобританії, Німеччини, Франції, Швеції, Фінляндії, запропоновано в Україні використати здобутки Фінляндії, зокрема щодо встановлення періоду середньострокового планування–каденції уряду.

8. Для забезпечення підвищення ефективності та результативності використання коштів державного бюджету за рішенням Кабінету Міністрів України проводяться огляди витрат державного бюджету. Підставою для проведення огляду відповідної сфери діяльності є затверджений Верховною Радою України звіт про використання коштів державного бюджету за минулий рік. Такі огляди передбачають аналіз ефективності реалізації державної політики у відповідній сфері діяльності за рахунок коштів державного бюджету в межах визначених бюджетних програм, а також оцінювання ефективності, результативності та економічної доцільності відповідних витрат державного бюджету.

6. Встановлено, що для успішної та ефективної реалізації партиципаторного бюджетування необхідно:

- нормативно встановлювати його правила і хаотично їх не змінювати, тобто прийняти чітку та зрозумілу для пересічного громадянина правову основу;
- враховувати інтереси як більшості, так і меншості (етнічних меншин, людей з інвалідністю, вимушено переміщених осіб);
- забезпечити технології, які дозволять реалізувати цей процес, зокрема інформаційну компанію, а також прозору, відкриту, чітку, доступну для кожного комунікацію та анонімність голосування (з метою уникнення адміністративного

тиску, прикладом якого є школи, комунальні підприємстватощо);

- навчитись послідовній взаємодії громади та влади, вирішувати конфлікти виключно компромісом;
- бути вимогливими, як до автора проєкту, так і до представників влади, які відповідальні за реалізацію проєктів-переможців;
- навчитися визнавати свої помилки та недоліки;
- бути готовими, що для органів влади це додаткове навантаження та необхідність співпраці з активною громадою.

7. Констатовано, що основною ідеєю партиципаторного фонду Державного бюджету України є наближення фінансових ресурсів до громадян, а також дізнатись проблеми території, на які раніше не звертали уваги. Даний фонд є інструментом участі громадян у розподілі частки державного фінансування, це можливість приймати рішення щодо розпорядження фінансовими ресурсами держави на фінансування обраних проєктів. Партиципаторний фонд Державного бюджету України ефективний, оскільки саме він дозволяє задовольняти потреби громад, надаючи їм реальну владу над реальними грошима у взаємодії з владою, він є результатом довіри та конструктивного діалогу, оскільки повинен об'єднувати владу та громаду.

8. Визначено, недоцільність співфінансування для реалізації проєктів-переможців партиципаторного фонду Державного бюджету України, оскільки очікуваний обсяг співфінансування не завжди може бути виправданим та реальним для певної території, що стане підставою нереалізації проєкту.

9. Запропоновано використовувати віковий ценз з 16 років (для авторів проєктів та громадян, які матимуть право голосу) з метою залучити до вирішення проблем на які не звертали уваги раніше з допомогою молоді, зокрема школярів та студентів, що виховуватиме у них правову свідомість та культуру

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко Г. С. Становлення та розвиток бюджетного законодавства України. URL: http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/ae7/dis_Andrushchenko%20H.S.pdf
2. Антоненко В. В. Щодо деяких питань представлення проекту закону про державний бюджет України на наступний рік у Верховній раді України. *Держава і право*. 2013. Вип. 60. С. 313–318.
7. Бугай Т. В. Методичні підходи до оцінки ефективності бюджетного процесу в Україні. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=762>
8. Бугай Т. В. Бюджетний процес в Україні: теоретичний аспект. *Глобальні та національні проблеми*. № 7. 2015. С. 632-637.
9. Бушмин Е. Роль и место бюджетных процедур в системе государственных финансов. *Вопросы экономики*. 2003. № 5. С. 42-49.
10. Бюджетний кодекс України. Науково-практичний коментар: станом на 1 берез. 2011р.; за ред.. Л. К. Воронової, М. П. Кучерявенка. Харків: Право, 2011. С. 608.
11. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
12. Бюджетний менеджмент: підруч. за ред. В. Г. Дем'янишина, Г. Б. Погріщук. Тернопіль: Крок, 2015. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/24322/1/%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%B6%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%pdf>
22. Василик О. Д., Павлюк К.В. Державні фінанси. К.: Центр навчальної літератури, 2003. С. 60
23. Виконання Державного бюджету України – 2023. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/vikonannia_derzhavnogo_biudzhetu__2023-4381
24. Глущенко Ю.А. Партиципаторний бюджет як інноваційний інструмент управління на місцевому рівні. URL :

<http://visnyk.academy.gov.ua/pages/dop/74/files/611a3ecc-fb48-4330-8015-aa063bf59d5e.pdf>

25.Голинська О. Забезпечення участі громадян у бюджетному процесі засобами державного управління: зб. наук. пр. «Ефективність державного управління». 2008. Вип. 16/17. С. 305–315.

26.Громадський простір. Гроші, які об'єднують країну. Що варто знати про Всеукраїнський громадський бюджет. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=hroshi-yaki-objednayut-krajinu-abo-scho-take-vseukrajinskyj-hromadskyj-byudzhet>

27.Дем'янишин В. Г., Юрій С. І., Кириленко О. П., Дерлиця А. Ю. Бюджетна система: Підручник; за заг. ред. Юрій С.І. – Тернопіль: ТНЕУ, 2013 – С. 623.

28.Дубик В. Я., Омелян Н. І. Підвищення якості казначейського виконання видаткової частини державного бюджету України. Молодий вчений.— 2018. № 2 (54). С. 709-713. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/2/164.pdf>

29.Д'яконова І. І. «Міжнародні фінанси», Навч. посіб. Київ, 2013. С. 445.

30.Єгоричева С.Б. Бюджет участі як інструмент демократизації бюджетного процесу. Публічне управління в умовах інституційних змін: колективна монографія. Київ, 2018. 171-187 с.

31.Забедюк М. С. Особливості формування та функціонування фінансових систем зарубіжних країн. Економічний форум 1/15. URL: file:///E:/%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97/ecfor_2015_1_35.pdf

32.Здобувач Ю. В. Особливості побудови та розвитку фінансової системи Великобританії. *Науковий НЛТУ України*. 2012. Вип.22.13.

33.Золотов А. В., Харитонов Г. В., Огляд бюджетних процесів в розвинутих країнах; навч. посібник – Москва, ЮНІТІ-Дана, 2003,- С. 309.

34.Іванюта, С. М. Антикризове управління: навч. посіб.; Мін-во освіти і науки України, Держ. комітет статистики України, Держ. академія статистики, обліку та аудиту, Полтавська філія. Київ: ЦУЛ, 2007. 288 с.

35. Касьяненко Л. М., Цимбалюк А. В., Фоменко Ю. О. Фінансове право України (альбом схем): навч. посіб. за заг. редакцією. Л.М. Касьяненко, Київ: Алерта, 2014. – С. 270.
36. Коляда Т. А. Формування бюджетної стратегії України: теорія, методологія, практика: монографія. Ірпінь: Університет ДФС України, 2016. С. 396.
37. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
38. Котляревский С. А. Бюджетное право СССР. Институт советского права; под. ред. Гойхбарга А. Г., Москва, 1925. С. 110
39. Котляренко Ю. О. Законодавчі проблеми бюджетного процесу. Система фінансового права: збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 27–28 травня 2009 р.). Одеса: Фенікс, 2009. С. 200–202.
40. Латковський П. П. Правове закріплення принципів бюджетного права. Держава та регіони. 2014. № 4 (46). С. 77–81.
41. Латковський П. П. Щодо питання принципів бюджетної системи та бюджетного устрою. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. статей. Чернівці. 2015. С. 75–89.
42. Матук Жан Фінансові системи Франції й інших країн: -Москва, 2009р.
43. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс: підручник Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 808.
44. Пискотин М. И. Советское бюджетное право (основные проблемы) М. : Юридическая литература, 1971. С. 312.
45. Платформа реалізації ідей для покращення твого міста! URL : <https://lviv.pb.org.ua>
46. Показники державного бюджету на 2025-2026 роки. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9F%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%94%D0%91%D0%A3_2025_2026.pdf
47. Про відкритість використання публічних коштів: Закон України від ід

11.02.2015 № 183-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/183-viii>

48.Про Державний реєстр виборців від 2007 року: Закон України від 01.01.2017, № 698-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16>

49.Про затвердження плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 № 213-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2015-%D1%80>

50.Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України: постанова від 15.04.2015 р. № 215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF>

51.Про схвалення Концепції створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи “Прозорий бюджет”: розпорядження від 11.02.2016, № 92-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248848450>

52.Про схвалення стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 р.: розпорядження КМУ від 08.02.2017 №142-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249797370>

53.Римарська Н. І., Корягін М. В. Суть та значення поняття бюджет як економічної категорії в ринковій економіці. Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского Серия «Экономика и управление». Том 24 (63). 2011 г. № 2. С. 155-160. URL: http://sn-econmanag.crimea.edu/arhiv/2011/uch_24_2econ/017_rymar.pdf.

54.Сидорова Н. В. Теоретичні основи бюджетного права. Харків, Бізнес Інформ, 1998. С. 236.

55.Слинько Д. В. Становлення вітчизняного процесуального права: теоретико-правовий аспект. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. 2013. № 1062, вип. 14. С. 14-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2013_1062_14_4.

56.Сотник І. М., Ус Я.О. Бюджет участі: досвід застосування та перспективи вдосконалення в містах України. *Механізм регулювання економіки*.

2018. № 1. С. 31-44.

57. Сотник І.М. 6. Бюджет участі: досвід застосування та перспективи вдосконалення в містах України. 2018. URL: https://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/acticles/issue_36/Iryna_M_Sotnyk_Yana_O_UsThe_Participatory_Budgets_Experience_in_Application_and_Prospects_of_Improvement_in_Ukrainian_Cit.pdf

58. Стандарти процесів партиципаторного бюджетування в Польщі. – 2-е вид., випр. Варшава: Фондація Лабораторія суспільних досліджень та інновацій «Сточня», 2015. URL: http://www.pauci.org/upload/files/standardy_budzetow_wydanie%20II-3.pdf.

59. Фінансовий контроль як функція системи управління: наук. журнал «Молодий вчений» за заг.ред. Глущенко О. А.. Гельветика 2014. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2014/11_14_2014.pdf#page=71

60. Фоменко Ю. О. Бюджетно-податкова політика та регіональний розвиток України: матер. Міжнародн. наук.-практ. конф., 22 травня 2015 р. «Проблеми результативності функціонування бюджетної системи», с. 199-202. Ірпінь: Видавництво НУДПСУ, 2015. С. 556.

61. Фоменко Ю. О. Перспективи розвитку партиципаторного (громадського) бюджету в Україні. *Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки*: Збірник матеріалів міжнародної наук.-практ. конф. (Ірпінь, 24 листопада 2017р.). Вінниця: ТОВ «Нілан – ЛТ», 2017. С. 313-314.

62. Фоменко Ю. О. Функції державного бюджету. *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення*: у 3 ч.: збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27–28 травня 2010 р.). Запоріжжя, 2010. Ч.2. С. 108–109.

63. Фоменко Ю. О. Принципи бюджетного процесу. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 5. С. 86–93.

64. Фоменко Ю. О. Проблеми теорії фінансового права в сучасний період: матеріали науково-практичного круглого столу, «Проблеми розгляду та затвердженн днржавного бюджету», с. 45 Київський національний університет

імені Тараса Шевченка, 13 листопада 2013 р. – Запоріжжя: КПУ, 2013. – С. 76.

65.Химичева Нина Ивановна. Финансовое право: Учебник. Отв. ред. Н.И. Химичева. - 4-е изд., перераб. и доп. - Москва.: НОРМА, 2008. -С. 768.

66.Чугунов І. Я. Довгострокова бюджетна стратегія в системі економічних циклів. Вісник КНТЕУ. 2014. №5. С. 64-77.

67.Шаповал С. Л. Теоретичні засади бюджетного планування в системі соціально-економічного розвитку країни. Економічний вісник університету. 2017. Вип. 32(1). С. 204-210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2017_32%281%29_29

68.Щербина М. Теоретичне обґрунтування сутності бюджетного процесу. *Фінансове забезпечення сталого розвитку*: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету. Вип. 3. Т. 2. Тернопіль: ЗУНУ, 2023.

69.Щербина М. Зарубіжний досвід організації бюджетного процесу. *Актуальні питання фінансової науки та практики*: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету. Вип. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2024.

70.Щербина М. Перспективні напрями партиципаторного бюджетування. *Актуальні питання фінансової науки та практики*: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету. Вип. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2024.

71.Wildavski A. B. The Politics of the Budgetary Process / Aaron B. Wildavski. Boston: Little, Brown & Co., 1964. 216 p.